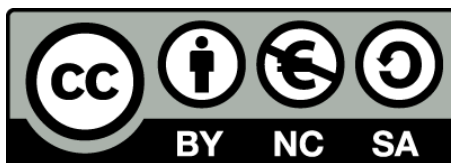

Les dones soles a la Baixa Edat Mitjana: una lectura sobre la viduïtat

Mireia Comas Via

Aquesta tesi doctoral està subjecta a la llicència **Reconeixement- NoComercial – CompartirIgual 3.0. Espanya de Creative Commons.**

Esta tesis doctoral está sujeta a la licencia **Reconocimiento - NoComercial – CompartirIgual3.0. España de Creative Commons.**

This doctoral thesis is licensed under the **Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 3.0. Spain License.**

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història
Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica
Programa de doctorat: “El món medieval i modern,
últimes línies de recerca” (bienni 2000-2002)

Les dones soles a la Baixa Edat Mitjana: una lectura sobre la viduïtat

Tesi presentada per optar al títol de doctora en Història

Abril 2012

Doctoranda: Mireia Comas Via

Directora de la tesi: Dra. Teresa Vinyoles Vidal

Part 3:

Estratègies de vida

6. Les vídues i el treball

La relació entre el món del treball, més concretament del treball remunerat,¹ i les vídues és essencial per entendre un dels mitjans de supervivència d'aquestes dones. I això és especialment cert per a aquelles per a qui esdevingué indispensable per a la seva subsistència. El treball remunerat permetia a les vídues menestrals fer front a les despeses domèstiques i a totes aquelles que generava el seu dia a dia: mantenir-se elles mateixes i els seus fills i filles, en el cas de tenir-ne. De fet, la majoria de vídues seguirien fent el que havien fet fins al moment de la mort del marit: continuar el negoci familiar² o bé mantenir el seu propi ofici. És evident que les dones del poble menut no podien deixar de treballar de forma remunerada, ja fos com a jornaleres al camp, ajudant en l'obrador d'una família

¹ Cristina Segura proposa una divisió del treball de les dones entre treballs remunerats i no remunerats (1992, 2001a i 2004). Comparteixo aquest esquema i segueixo, en bona part, l'article "Mujeres, trabajo y familia en las sociedades preindustriales", on revisa les seves pròpies aportacions sobre el treball femení. Segura Graño, Cristina (2004). Teresa Vinyoles també proposa una reflexió semblant en el seu article "Treballs en relació i sabers de les dones". Vinyoles Vidal, Teresa (2004b).

² Sobre el debat en relació a la utilització del terme familiar o matrimonial en contraposició del terme marital, vegeu les consideracions de Solà Parera, Àngels (2008), p. 6.

menestral, fent de minyones o treballant per compte propi desenvolupant un ofici, generalment poc qualificat i mal pagat.³ En aquest darrer cas, aquestes dones no tenien cap altra opció que continuar vivint del seu treball, tal com ho havien fet fins a aquell moment o bé realitzant petits ajustaments en la seva feina per tal d'acomodar-se a la nova situació.⁴

Ben diferent era el cas de les vídues que participaven en el negoci familiar. Aquesta contribució gratuïta⁵ en el treball del cap de família s'ha d'entendre com una més de les tasques domèstiques que el patriarcat assignava a les dones, de la mateixa manera que es considerava com a tasques domèstiques la reproducció i el proveïment de la llar.⁶ Amb la mort del cap de família, la situació del negoci i de la vídua depenia en gran manera de l'existència o no de fills que es poguessin fer càrrec del taller i de si les ordinacions gremials contemplaven que una vídua pogués posar-se al capdavant del negoci. Tot i que és indubtable que la vídua coneixia el negoci familiar, perquè havia contribuït en el seu funcionament mentre vivia el marit.

Tanmateix, el treball de la dona no era suficientment valorat, malgrat els beneficis que aportava a l'economia familiar. En aquest sentit, podem prendre la documentació com a exemple per tal de mantenir-nos en aquesta afirmació. La documentació generalment no ens mostra les dones com a professionals *per se*, sinó en relació al seu marit o al pare, és a dir, com a filles, mullers o viudes d'un home. És per aquesta raó que són nombrosos els exemples de dones, casades o vídues, de les quals coneixem la professió del marit (i, per extensió, podem arribar a conèixer la d'elles), però, en comparació, són escassíssims els exemples de dones que expliciten el seu ofici en els documents. Per altra banda, els homes es reservaven el paper directiu en tots els sectors de l'activitat artesanal, fet que encara els fa més visibles en la documentació, i es relegava les dones a aquelles tasques menys valorades pel seu menor reconeixement social i, no cal dir-ho,

³ Vinyoles Vidal, Teresa (2004b).

⁴ Hanawalt, Barbara A. (1996), p. X.

⁵ Gratuïta pel que fa a la remuneració del seu treball, però no pas en quant al finançament del negoci, ja que el dot i l'escreix de la muller s'invertien en el negoci familiar.

⁶ Segura Graño, Cristina (2005), p. 519.

tasques més mal pagades.⁷ Així les coses, aquesta circumstància fa encara més difícil seguir, a través de la documentació, les petjades de les dones medievals en el món laboral.

Les activitats a les quals es dedicaven les dones estaven majoritàriament relacionades amb el proveïment de la casa, o amb altres tasques de la llar, o bé la producció de filatures i robes, la producció d'aliments, la venda al detall...⁸ Però, tanmateix, trobem tant dones casades com vídues exercint altres tipus de feines allunyades dels rols femenins tradicionals que els atorgava la societat patriarcal. Algunes exercien oficis una mica més prestigiosos i que proporcionaven majors guanys. Es permetien aquestes intrusions femenines en camps masculins, sobretot si aquesta via permetia solucionar problemes familiars, com per exemple, quan una vídua quedava amb fills.⁹ Per això s'acceptava, en alguns casos, que la vídua de l'artesà o del mercader es fes càrrec del negoci familiar.

Els llegats testamentaris, les adquisicions d'eines en les subhastes públiques, les èpoques o els contractes d'aprenentatge ens permeten veure com algunes vídues continuaven amb el negoci familiar. També documentem vídues que treballen en feines diferents a les del marit i que actuen com a empresàries: compren matèries primes, contracten aprenentes i aprenents i cobren per la feina que fan.

Una tipologia documental que ens pot donar pistes sobre quins treballs exercien les dones són els fogatjaments i els padrons de milícia. Tot seguit presentem un exemple de cada tipologia: per una banda, hem analitzat el fogatge de 1378¹⁰ i, per l'altra, el padró de milícia de l'any 1399.¹¹ Cal dir, però, que hem focalitzat el nostre interès només en el Quarter de la Mar.¹²

⁷ Segura Graño, Cristina (2004), p. 239.

⁸ Aquests treballs solien ser els menys qualificats i es trobaven generalment a la perifèria de l'economia de mercat. Howell, Martha C. (1996), p. 215-216. Vegeu també Batlle, Carme (1988), p. 202.

⁹ Segura Graño, Cristina (2005), p. 532.

¹⁰ AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX-2 (1378).

¹¹ AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX-6 (1399).

¹² El Quarter de la Mar és el que recull un major percentatge de focs amb ofici, un 39%, a més de la màxima diversitat en aquest sentit. García Espuche, Alberto; Guàrdia Bassols, Manuel (1992), p. 71.

Al costat del nom d'algunes dones hi apareix la seva professió. Proporcionalment són molt pocs els casos en què tenim aquesta informació, però això no vol dir que només fossin aquestes dones les que tinguessin un treball propi. Aquests tipus de fonts ens donen notícia sobre quins tipus de treball podien exercir les dones i, per tant, hem de prendre aquesta informació com un complement de la resta de la documentació. Ens fixarem en les vídues i, en especial, si eren considerades pobres, ja que aquest qualificatiu ens podrà donar una idea sobre quins treballs aportaven menys ingressos i, per extensió, conèixer quines poden ser les activitats que aportaven menys recursos o considerades com a més marginals.

Oficis	Fogatjament (1378) ¹³	Padró de milícia (1399) ¹⁴	Pobres
Relacionats amb el tèxtil i vestits			
capellera	1		
costurera	4	3	
pentinadora	1		
teixidora	3	1 ¹⁵	1 ¹⁶
Altres productores			
flequera	1		
Venedores			
venedora	1 ¹⁷	1 ¹⁸	
revenida	3	1 ¹⁹	1 ²⁰
peixatera	1	2	
Altres feines			
hostalera		1	

Taula 8: Relació d'oficis de vídues caps de casa

L'estudi d'aquestes dues fonts ens ha permès obtenir informació sobre el treball que exercien un total de 26 vídues. Podem veure que més de la meitat d'elles tenen un ofici relacionat amb el tèxtil i el vestit i que l'ofici de costurera és el més repetit. Per altra banda, un terç d'aquestes vídues es dediquen a vendre o a

¹³ AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX.2 (1378).

¹⁴ AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX.6 (1399).

¹⁵ Es tracta d'una teixidora de drap de lli.

¹⁶ És la teixidora de drap de lli del Padró de milícia.

¹⁷ Es tracta d'una venedora de vi.

¹⁸ Es tracta d'una venedora de sàrries.

¹⁹ Es tracta d'una revenida de cols.

²⁰ És la revenida de cols del Padró de milícia.

revendre. Aquestes dades no s'allunyen massa del que ja s'ha publicat en altres estudis sobre el treball de les dones a la Barcelona medieval.²¹

Atès que la majoria de dones es dediquen a oficis relacionats amb el tèxtil i el vestit, podríem pensar en el pes que tenia aquest sector a la ciutat de Barcelona. Si així fos, no és d'estranyar que una part important de la població femenina, de la mateixa manera que passava entre els homes, es dediqués a aquesta activitat econòmica. En el cas de la venda i la revenda, les dades també són molt similars, tot i que el percentatge de dones que es dediquen a aquesta tasca és menor.

Ben diferent és el cas de les feines agrícoles. En la nostra anàlisi, tant del fogotjament com del padró de milícia, no apareix cap vídua que es dediqui a aquest sector. Per contra, l'estudi que citem sí que constata un bon nombre de dones treballant en tasques com eixarcolar i garbellar.

Tant el fogotjament de 1378 com el padró de milícia de 1399 ens aporten també informació sobre la professió del difunt marit de les vídues relacionades en aquestes dos documents. Cal recordar que hem limitat l'estudi del Quarter de la Mar, de manera que això condicionarà, en part, la relació d'oficis que en puguem obtenir.

Oficis	Fogatjament (1378) ²²	Padró de milícia (1399) ²³
Relacionats amb el tèxtil i el vestir		
paraire		10
blanquer o assaonador		9
cotoner	2	5
teixidor		4
peller		3
sastre		3
tintorer		2
sabater		2
mercer		1

²¹ Comas Via, Mireia; Muntaner, Carme; Vinyoles Vidal, Teresa (2008).

²² AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX.2 (1378).

²³ AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX.6 (1399).

Feines agrícoles		
llaurador		3
lleyataire		2
pagès		1
bracer		1
Altres productors		
fuster	3	4
flequer		3
ferrer		2
argenter		2
boter	1	2
forner		1
candeler de cera		1
pedrer		1
espaser		1
cuirasser		1
mestre de cases		1
pintor		1
especiaire		1
Relacionats amb el mar		
mariner		35
pescador		9
barquer		8
patró de nau		3
veler		2
carenador		2
navegant		1
xaveguer		1
mestre d'aixa		1
Altres feines		
mercader		18
funcionari reial		6
notari		2
corredor d'orella		2
hostaler		2
cavaller		1
mendicant		1
trompeta		1
taverner		1
barber		1
mesurer de vi		1
traginer		1
moliner		1

Taula 9: Relació d'oficis dels marits de les vídues caps de casa

Podem apreciar clarament la preponderància dels oficis relacionats amb el mar i el comerç. Veiem igualment com també tenen un pes important les professions relacionades amb el tèxtil i el vestit. Assegurar que totes aquestes vídues mantindrien el negoci del marit seria aventurar-nos massa, perquè no seria del tot cert. Tanmateix no podem negar que algunes compartirien l'ofici amb el marit o bé col·laborarien en l'obrador familiar i d'altres tindrien la seva pròpia professió, independent a la del marit.

Aquestes dades concorden igualment amb les obtingudes per Albert Garcia Espuche i Manuel Guàrdia en relació del fogatge de 1389, ja que la part principal dels caps de casa amb oficis dedicats a les activitats relacionades amb el mar i el tèxtil i la confecció es troben al Quarter de la Mar. Així, els oficis d'activitats marineres representen el 79% de tota la ciutat, els del ram del tèxtil i de la confecció un 57% i els mercaders del Quarter de la Mar equivalen al 44% de tota la ciutat.²⁴

L'ofici de mariner ens aporta un perfil de muller força determinat. Podem considerar, en aquest cas, que la dona no tenia la mateixa ocupació que el marit i que, per tant, probablement ella tindria una altra feina, tenint en compte la migradesa dels sous dels mariners. En el seu estudi sobre la gent de mar, Teresa Vinyoles considera que les vídues de mariners havien de buscar treballs marginals per poder sobreviure, però aquests treballs marginals són difícils de documentar i de valorar.²⁵ Tanmateix, veurem més endavant l'exemple de dues vídues de mariners de qui coneixem la seva professió: es tracta d'una dona que exercia la medicina i d'una costurera.²⁶

En el cas dels pescadors, les seves mullers solien vendre allò que pescaven els seus marits a la peixateria. De fet, la venda al detall de peix només podia ser exercida per dones, mentre que les xavegueres, és a dir, dones que practicaven l'art de pesca de la xàvega, podien vendre a l'engròs a la plaça de la peixateria.²⁷

²⁴ García Espuche, Alberto; Guàrdia Bassols, Manuel (1992), p. 47.

²⁵ Vinyoles Vidal, Teresa (1996a), p. 28.

²⁶ Es tracta de Francesca, vídua del mariner Berenguer Satorra, i d'Elisenda, vídua de Tomàs Sala, mariner. Vegeu els apartats 6.1 i 6.5 d'aquest mateix capítol, respectivament.

²⁷ Bajet i Royo, Montserrat (1994), p. 296.

Tal com hem vist a la taula d'oficis de vídues, es constata la presència de tres vídues peixateres, les quals, en no tenir un marit que les proveís, deurien obtenir el peix que pesqués el seu propi fill, en el cas de tenir-ne, o bé el compraven directament a un altre pescador o bé a algun venedor o venedora de peix a l'engròs.

Les dades obtingudes a partir de l'estudi d'aquestes dues fonts ens han de permetre tenir una visió general del treball i les vídues. Dos exemples extrets d'aquests documents resumeixen perfectament la relació de les vídues amb el món del treball remunerat i ens serveixen com a punt de partida de l'anàlisi d'alguns aspectes d'aquesta relació. En primer lloc, el cas de Moneta, hostalera, que compartia ofici amb el seu difunt marit, en Ramon Fabre. I en segon lloc, trobem l'exemple de Caterina que exercia com a costurera i tenia un treball remunerat independent de l'ofici del seu difunt marit, en Bernat Coscó, que fou espaser.²⁸

6.1. Vídues amb ofici propi

Les dones amb ofici propi se'ns fan visibles a través de la documentació pel fet d'exercir un ofici diferent al del seu marit. Sens dubte, els contractes d'aprenentatge ens poden aportar pistes en aquest sentit. Podem documentar, per exemple, la vídua d'un mercader barceloní que tenia un taller de sederia i prenia com a aprenenta l'òrfena d'un mariner.²⁹ O bé, el cas de Simona, vídua de Joan Abat, traginer, que va firmar un contracte pel qual una nena de vuit anys anomenada Francesca, filla de Francesc Ferrer, de Sant Pere de Pla, aprendria l'ofici d'aquesta vídua durant 8 anys.³⁰

Àmpliament ha estat citat l'exemple de Francesca, vídua del mariner Berenguer Satorra, a qui Joan I va concedir llicència per exercir la medicina.³¹ De fet, el monarca es limitava a confirmar els molts anys de pràctica que aquesta dona havia

²⁸ AHCB, Consell de Cent, 1B.XIX-6 (1399).

²⁹ AHPB, Francesc de Relat, 27/3, f. 46v. Document citat per Equip Broida (1986), p. 263.

³⁰ AHPB, Berenguer Ermengol, 34/1, f. 5. Document citat per Equip Broida (1986), p. 266.

³¹ ACA, Reg. 1908, fol. 126r. Document publicat per Vinyoles Vidal, Teresa (1976b), p. 174-175.

professat com a llevadora i com a metgessa ajudant a parteres i a infants, així com altres persones que necessitessin dels seus serveis per alleugerir llur dolor. Les llevadores generalment eren vídues, dones amb experiència, que actuaven en la preparació dels parts, durant els parts i feien les primeres atencions als nounats i a llurs mares. El fet de ser vídua no era una condició inherent a aquesta professió, tot i que el percentatge de vídues entre les llevadores era considerable. Una de les causes d'aquesta proporció tan elevada de vídues, a més de tenir en compte la seva pròpia experiència com a parteres, rau en el fet que la viduïtat oferia una major mobilitat a les llevadores, ja que podien desplaçar-se més fàcilment allà on fossin cridades.³² Les vídues no tenien les mateixes obligacions familiars que les dones casades, sobretot si ja no tenien fills o filles menors al seu càrrec.

A més de les tasques d'assistència mèdica, les llevadores també podien ser reclamades en qüestions judicials per peritar l'estat d'alguna dona, com ara si estava embarassada, o si era verge, etc. Veurem a continuació dos exemples que corroboren aquest vessant de la professió que ens ocupa: entre les tres dones que el veguer de Barcelona va demanar, en el marc del procés contra el cavaller Arnau Albertí, que s'encarreguessin de reconèixer ginecològicament l'Úrsula, una noieta de nou o deu anys que havia estat violada per l'encausat, hi consta Maria, vídua d'un pagès.³³ La funció d'aquestes llevadores en el plet era la de reconèixer la víctima i aportar la seva valoració com a prova de l'acusació. Es pot fer referència també a la declaració d'una llevadora, vídua d'un artesà emigrat a Sàsser, que havia ajudat en el part d'una noia anomenada Blanca. La noia havia estat violada per Guillem Rifa, teixidor de Barcelona i, de resultes de la violació, havia quedat embarassada. Bartomeua, que així es deia la llevadora, explicava com *va ser requesta perquè anés a cobrir la vergonya de la filla que anava de part*.³⁴

³² Aquesta idea de la mobilitat de les llevadores ens la confirma un registre de l'ajuntament d'Amiens de l'any 1267 en què apareix la següent definició d'aquest ofici: *Llevadora [...] és aquella que rep els infants quan les dones estan parint [...] i per això van de casa en casa*. Alexandre-Bidon, Danièle (1985), p. 58.

³³ Riera i Sans, Jaume (1973), p. 33.

³⁴ ACA, Processos de la Reial Audiència, any 1374. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa; Comas Via, Mireia (2005), p. 1762.

Aquests exemples i d'altres ens permeten veure com se sol·licitava el testimoni de llevadores en processos judicials que requerien el seu saber.³⁵ Es tracta de dones amb experiència, no només com a professionals, sinó també, en molts casos, com a mares; són dones de certa edat i, generalment vídues. La viduïtat conferia sovint un valor afegit a l'hora de cercar una dona perquè donés testimoniatge, o perquè tingués sota el seu càrrec la custòdia d'altres dones, o infants abandonats; també és cert que el seu estat els donava una major llibertat de moviments. L'experiència i la transmissió de coneixements de generació en generació van ser la base del bon saber fer d'aquestes dones, ja que se'ls impedí l'accés als estudis generals i, per tant, quedaren al marge de la pràctica legal de la medicina.³⁶

Deixem de banda les llevadores i detinguem-nos en els casos de dues vídues que exerciren un ofici diferent al del seu marit. Així, veurem com una sedera vídua d'un sastre havia aconseguit una bona situació econòmica gràcies al seu treball i com una noble es guanyava la vida amb un obrador de filatura.

6.1.1. Romia, mestra sedera

Coneixem el cas de Romia, sedera, vídua d'un sastre, gràcies al seu testament, redactat l'any 1331.³⁷ Romia vivia prop del portal de Santa Anna on tenia la casa i l'obrador en el qual exercia l'ofici de la sederia. Ella portava la gestió del negoci, estava en contacte amb altres professionals sederes i tenia aprenentes a qui ensenyava l'ofici. Deixà com a hereva del seu taller a una col·lega, tot i que ordenava que la casa fos per al seu germà, tanmateix l'hereva podria utilitzar el pou, la bassa i el pati per rentar i estendre els draps de seda.

³⁵ María del Carmen García Herrero presenta exemples semblants per a la ciutat de Saragossa. García Herrero, María del Carmen (2006a), p.59. Per altra banda, en un procés que tingué lloc a Lleida, tres dones contribuïren a desmentir una violació, després d'haver examinat una noia anomenada Llúcia. El seu peritatge conclouïa que es tractava d'un desflorament antic i no recent. Camps Surroca, Manuel; Camps Clemente, Manuel (1995), apèndix 2.

³⁶ Cabré i Pairet, Montserrat (1988), p. 34.

³⁷ ACB, Bernat Vilarrúbies, Testaments, f. 61v. Document citat per Equip Broida (1986), p. 263 i per Comas Via, Mireia; Muntaner, Carme; Sancho, Marta; Vinyoles Vidal, Teresa (2006).

En el seu testament esmentava fins a un total de vuit ex-aprenentes a qui llegava alguna quantitat de diners i ordenava que es fes un vestit per a cadascuna d'elles. També deixava un llegat per a cadascuna de les nenes que es trobessin a casa seva com a aprenentes en el moment de la seva mort. Entre les disposicions hi ha el llegat d'una capa llistada a favor d'Elisenda, que havia estat aprenenta seva i que en aquells moments treballava amb una sedera anomenada Fortunya. Romia posava com a condició, però, que la noia complís els anys que havia promès servir-la en l'ofici de sedera. Veiem, doncs, com aquesta vídua havia preparat a una aprenenta, que ja estava treballant com a oficiala amb una altra sedera. En el testament trobem també deixes a altres professionals sederes. Per exemple, deixava a Joana *que operatur de officio sederie, 20 solidos et aliud epitogum, et aliud epitogum domine matri sue*. També establí un llegat per a Clara, que vivia al carrer Nou prop de Sant Nicolau, i a la seva sòcia; no sabem si aquestes professionals també eren sederes, però formaven una societat, és a dir, una empresa constituïda per dones.

Romia també va ordenar que es confeccionessin capes noves per a un gran nombre de persones, majoritàriament dones:³⁸ serventes de parents i amics, vídues i mullers d'artesans i camperols. En definitiva, treballadores i treballadors pobres del seu entorn.

La solidaritat entre col·legues i la voluntat que el seu negoci tingués continuïtat queda ben reflectida en el llegat a favor de la muller de Guillem d'Ordis, a qui deixava en usdefruit el seu obrador i l'empru de rentar els draps al pou del seu hort en l'aigua corrent, així com l'ús de la bassa que hi havia. Romia insistia al seu germà Bernat Fortí, a qui, tal com hem vist, deixava la casa, que tingués present que l'obrador quedava per a la seva col·lega, que a més tenia dret a usar l'aigua i les infraestructures que hi havia a l'hort, en el qual podria haver plantades moreres, totalment necessàries per a l'alimentació dels cucs de seda.³⁹ Sembla, doncs, molt adient que la sedera Romia deixés a la seva successora, a més de l'obrador en usdefruit, l'empru de l'aigua del pou, la bassa i l'hort,

³⁸ El document llatí parla d'*epitogum*, és a dir, de la roba que es posa damunt de la toga, del vestit, o sigui que vindria a ser una capa o un mantell.

³⁹ Equip Broida (1986), p. 263.

totalment imprescindibles per seguir amb el negoci. A més a més deixava a aquesta dona, de qui no coneixem el nom, un llegat per dotar la seva filla Simoneta quan es casés: *Dimito uxore domini Guillelmi d'Ordis 50 solidos, et quidam filie sue nomine Simoneta 10 libris*, amb la condició que posés aquests diners en una taula de canvi per tal d'invertir-los convenientment. D'aquesta manera els guanys obtinguts servirien també per dotar la noia.

Romia, doncs, havia sabut crear el seu propi negoci, al marge del del seu marit, l'havia fet créixer considerablement i l'havia fet rendible, vist el nombre d'aprenentes que tenia i atès el volum de deixes testamentàries que pujaven a 6.000 sous. Pensem, però, que el bon funcionament del seu obrador no només es degué al fet de dominar l'art de la sederia, sinó també perquè va saber administrar exitosament el seu negoci.

6.1.2. Sança Ximenis de Cabrera, empresària tèxtil

L'exemple que presentem a continuació és d'un segle posterior al cas de Romia, però ens serveix també com a mostra per explicar com una vídua podia tirar endavant el seu propi negoci, en aquest cas un taller de filatura. Sança Ximenis de Cabrera,⁴⁰ vídua d'Arquimbald de Foix,⁴¹ era senyora de la vall d'Osor i, gràcies als llibres de comptes⁴² d'aquesta noble i de les seves cartes referents a l'administració d'aquest feu, coneixem la seva activitat professional. El treball de la filatura que ella realitzava amb un petit grup de dones era una de les seves fonts d'ingressos; l'altra, eren les rendes feudals.

Sança vivia habitualment en una casa situada a la plaça de Santa Anna de Barcelona –curiosament en el mateix lloc que la nostra anterior protagonista-, en

⁴⁰ Teresa Vinyoles ha treballat la figura de Sança Ximenis a: Vinyoles Vidal, Teresa (2004b); Vinyoles Vidal, Teresa (2003-2004) i Vinyoles Vidal, Teresa (2011). Vegeu també Comas Via, Mireia; Muntaner, Carme; Vinyoles Vidal, Teresa (2008), p. 32-33.

⁴¹ Els capítols matrimonials entre Arquimbald de Foix i Sança Ximenis se signaren el 19 de juliol de 1408.

⁴² Només un dels llibres de comptes de Sança Ximenis ha estat publicat. Tots es conserven a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona. Vegeu *El llibre de comptes com a font per a l'estudi d'un casal noble de mitjan segle XV. Primer llibre memorial començat per la senyora dona Sanxa Ximenis de Fox e de Cabrera e de Novalles, 1440-1443*.

una casa que havia estat de Pere Jofre.⁴³ Des de Barcelona estant, rebia el fil de cànem que havia estat preparat per dones de la vall d'Osor sota la supervisió de Violant de Recs, muller de Guillem de Vilanova, que era un dels batlles de la vall. En una carta, aquesta dona explicava a la seva senyora eminent en quina situació es trobava el procés del treball del cànem:

*Senyora, tramet-vos 19 lliures de fill de bri de cànem en que ha 58 rams.... He tant trigat a trametre-us lo bri, esperant que l'estopa fos filada, e tant no he esperat que encara no és filada pus de la mitat. La Ferrera m'ha dat de fil cru 22 lliures, e com és estat cuit són tornades a 19 lliures.*⁴⁴

Un cop el cànem arribava a mans de Sança Ximenis, s'iniciava el procés del filat que duia a terme amb un grup de col·laboradores –unes cinc o sis dones–. Filaven totes juntes. Sança anotava en el seu llibre de comptes les madeixes que havia filat cada una d'elles i feia constar que ella també filava, anotant amb la seva pròpia lletra *filat de mi, Sança Ximenis*.

Un cop els rams eren filats, es portaven a blanquejar, per tal de treure les impureses del fil cru. Al llarg d'aquesta operació, duta a terme per na Barela, professional blanquejadora, el fil perdia pes, raó per la qual Sança Ximenis pesava els rams filats abans i després del blanquejat. El llibre de comptes ens permet veure aquest procés:

Divendres, a XVII de febrer [de 1441], tremetí per medone Costanse a ne Berale fil per blancagar a reho de tres sous le lliura, segons se seguex:

Ítem fil filat de la dite medone Costanse XIII rams qui pesen VI onses cru. És tornat III onses.

Ítem filat de Juliane XI rams, qui pesen VIII onses cru. És tornat a VI onses e mige.

*Ítem filat de mi, Sanxe Ximenis, són los rams XXXX qui pesen II lliures VII onses, cru. És tornat a VI lliures, I onsa e mige.*⁴⁵

⁴³ *Llibre de comptes*, f. 60r.

⁴⁴ Vinyoles Vidal, Teresa (2003-2004), p. 459.

⁴⁵ *Llibre de comptes*, f. 48r.

En el moment en què rebia el fil ja blanquejat, es portava a teixir, especialment a dones teixidores, encara que també trobem algun home: Aldonça, muller de Gabriel Bofill; Caterina l'Aragonesa, na Creixells, na Seguera, na Cortadella. Podem veure en un dels assentaments del seu llibre de comptes com el fil era portat a teixir:

*Disabte, a XVII de setembre [de 1440], tremetí a ne Seguere, texidore, LXXXIII fusades de fil tort per fer vels, qui pesent ab les peses XIII onses e mige L peses. Pesen mige onse.*⁴⁶

*Diluns, a XXVII de febrer [de 1441], tremetí a le texidore ne Cortadele V onses de fil net filat de mà de medone Costanse, e fer les ores, e mige onse filat de mà de mi, Sanxe. Deu-ne fer VII canes de toveloles de fil en puhe de II palms e mig d'ample.*⁴⁷

Alguns d'aquests productes eren per a l'autoconsum, però part del fil era venut a les teixidores. D'aquesta manera es pot observar en un dels assentaments: *Ítem he cobrat lo drap qui s'és fet del dit fil, e lo fil qui és sobrat.*⁴⁸

Ara bé, tot i que l'activitat com a *empresària* tèxtil ocupava bona part del temps de Sança Ximenis, no podem dir que abandonés les seves obligacions com a senyora feudal. Sovint es traslladava a les seves terres gironines per supervisar l'administració dels seus dominis, cobrar les rendes i, fins i tot, jutjar els seus pagesos. Tanmateix Sança Ximenis de Cabrera desenvolupà la seva tasca professional essent vídua,⁴⁹ tot i que no sola, ja que sabé envoltar-se de dones i també d'algun home per tirar endavant el seu negoci. Si bé és cert que el taller de filatura no fou la seva única font d'ingressos, sí que podem afirmar que els beneficis obtinguts permeteren completar les rendes que rebia dels seus dominis i tenir, d'aquesta manera, una viduïtat més còmoda.

6.2. La continuïtat del negoci familiar

Fins ara hem vist la situació amb què es trobaven les vídues que tenien un ofici diferent al del seu marit, veurem a continuació quina era la sort de les dones que

⁴⁶ *Llibre de comptes*, f. 48r.

⁴⁷ *Llibre de comptes*, f. 49r.

⁴⁸ *Llibre de comptes*, f. 50 v.

⁴⁹ Arquimbald de Foix morí l'any 1417 i Sança Ximenis morí el 1475, de manera que la seva viduïtat durà gairebé 60 anys.

compartien l'ofici amb el marit. Amb la mort del cap de casa es creava una situació d'incertesa en els tallers familiars, ja que la seva continuïtat depenia de molts factors. Seria lògic pensar que fos la seva vídua qui es quedés al capdavant del negoci, ja que en coneixia el funcionament, si bé no sempre era així.

En primer lloc, calia tenir en compte la voluntat del difunt marit que a través dels llegats testamentaris podia manifestar la voluntat que la seva vídua continués amb el negoci familiar. Per exemple, l'any 1375 Bernat de Flor, teixidor de fustanys de Barcelona, va llegar a la seva muller Francesca dos telers amb tots els seus paraments. A més a més, la deixava usufructuària de tota la casa on vivia, entenem que s'hi incloïa també l'obrador, i li llegava també l'armari on guardava els fustanys.⁵⁰ Podem deduir amb aquestes deixes testamentàries que la idea de Bernat de Flor era que la seva vídua pogués continuar amb el negoci familiar. Un altre exemple semblant és el d'Isabel, vídua de Genís Solsona. Aquest apotecari va ordenar en el seu testament que Isabel rebés un trull destinat a l'elaboració de midó, juntament amb altres eines necessàries per a la producció d'aquesta substància. Probablement era Isabel qui s'ocuparia de l'elaboració del midó mentre vivia el seu marit, de manera que és lògic que Genís Solsona designés aquest llegat per a la seva muller. Aquesta deixa testamentària posa de manifest que l'apotecari va confiar en Isabel la continuïtat del negoci, almenys pel que feia al midó.⁵¹

Un altre element que condicionava el fet que una vídua pogués estar al capdavant del negoci familiar era l'existència d'un fill mascle que se'n pogués fer càrrec arribada la majoria d'edat. Aquesta possibilitat era plausible, sempre que els estatuts del gremi ho permetessin. Així doncs, mentre el fill creixia, la mare governava el taller i aconseguia uns beneficis per evitar la ruïna familiar. Aquest és el cas de Blanca, vídua de l'especier Llorenç des Grau, que després de la mort del seu marit, va continuar amb el negoci familiar juntament amb el seu fill, tal

⁵⁰ AHPB, Guillem de Santilari, 20/12, f. 82v.-83v. (1375 novembre 3). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

⁵¹ Vegeu l'apartat 6.2.1. d'aquest mateix capítol sobre Isabel, vídua de Genís Solsona.

com s'especifica en un debitori pel qual Pere Passeia reconeixia deure a aquesta vídua i el seu fill 6 lliures de cera.⁵²

La vídua ocupava temporalment el lloc del cap de família i gestionava el negoci de la forma més convenient per tal d'obtenir-ne els rèdits suficients per mantenir la seva família. Per exemple, si era necessari, la viuda s'endeutava per tal de poder finançar la seva activitat i, si calia, aportava el dot i l'escreix com a garantia de devolució.⁵³ Tanmateix tot aquest esforç dut a terme quedava diluït quan el fill passava a fer-se càrrec del taller. Aleshores la mare tornava a la situació que havia ocupat mentre vivia el seu marit, és a dir, la de mera col·laboradora.⁵⁴

No cal dir que no sempre era tan fàcil que la vídua pogués continuar amb l'ofici familiar. Per exemple, una dificultat amb què es podia trobar una vídua era no tenir les eines suficients. Les eines que formaven part del taller pertanyien al marit, de manera que passaven al seu hereu, que en la majoria dels casos no era la vídua. Per altra banda, en moltes ocasions calia vendre les eines per tal de completar els llegats testamentaris del marit.⁵⁵ És per això que trobem a vídues comprant en els encants dels béns del seu difunt marit les eines per continuar desenvolupant la seva activitat professional.

Teresa Vinyoles va estudiar, ja fa un temps, el cas de l'esmolet barceloní Berenguer Abella, del qual es conserva el testament, l'inventari i l'encant dels

⁵² Document citat per Comas Via, Mireia; Muntaner, Carme; Sancho, Marta; Vinyoles Vidal, Teresa (2006). Una altra vídua que cobra deutes pendents és Sobirana, vídua de l'apotecari barceloní Llorenç Soler, la qual pagà els 129 sous i 3 diners que devia la seva mare en concepte de diversos medicaments. ACVD, 1-32-08 (C-6) (1357 febrer 16).

⁵³ L'any 1451 Caterina, viuda del mercer Joan Marc, la qual continuà amb el negoci familiar, per tal de proveir-se de teles es va endeutar i va presentar com a garantia el dot i l'esponsalici. AHPB, Honorat Saconamina, 166/12 (1451 setembre 11). Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa; Muntaner Alsina, Carme (en premsa).

⁵⁴ Segura Graíño, Cristina (2005), p. 522.

⁵⁵ Un exemple contrari a aquesta idea és el de Violant, vídua del carnisser Jaume de Sos, la qual es ven l'any 1451, juntament amb el seu fill Lleonard, unes taules de carnisseria, amb tres pilons i tres balances, així com altres eines relacionades amb aquest ofici. ACVD, 1-72-07 (B-1) (1451 abril 13) i ACVD, 1-75-34 (E-5) 1451 juny 17). Entre la data de la mort del marit, anterior a 1445, i la venda de les taules de carnisseria van passar almenys uns sis anys. Desconeixem que va passar durant aquest interval, però sembla ser que ni la viuda ni el fill van continuar amb l'ofici de carnisser, o almenys amb aquests utensilis. Per altra banda, documentem un Lleonard de Sos exercint com a mostassaf el mateix any de la venda, és a dir, el 1451. Banegas López, Ramón Agustín (2007), vol. II, p. 608 i 613.

seus béns.⁵⁶ En la subhasta pública s'esmenta a "la dona" com a una de les compradores de les eines procedents de l'obrador d'aquest esmolet. Entenem que amb aquestes paraules es feia referència a la vídua, Benvinguda, la qual va comprar una mola rodona, una esmoladora rodona i dues moles petites. El valor de la seva compra sumava un total de 14 sous. És evident pensar que l'objectiu d'aquesta compra era continuar amb el negoci familiar, ja que ella es devia sentir capacitada per fer-ho i no podia deixar de treballar, ja que ni el dot ni els llegats del difunt marit la deixaven amb una renda personal massa elevada. La seva única sortida era continuar exercint l'ofici d'esmolet, tal com ho deuria haver fet essent una dona casada.

Tot i les dificultats, es documenten dones que es fan càrrec del negoci familiar com Maria, vídua del candeler de cera Jaume Mateu,⁵⁷ que subministrava brandons de cera blanca i groga al Consell de Barcelona. O bé, el cas d'Esclarmonda, vídua del candeler de cera Pere de Massanet, que en el seu testament es referia al taller de candeles com al *nostre obrador*, és a dir, l'obrador familiar, deixant ben clar que se sentia partícip del negoci.⁵⁸

En el sector tèxtil, també es troben vídues al capdavant dels tallers fabricant draps de llana. Un exemple, en aquest sentit, és la sentència arbitral que l'any 1385 permetia a Brunissèn, vídua de Simó de Picanyes, continuar utilitzant l'obrador de la casa. El seu marit l'hi havia deixat en usdefruit, de manera que ella pogués exercir-hi l'ofici de draperia o bé llogar-lo, si volia.⁵⁹ A més a més, tenim constància que la vídua va comprar una sèrie d'objectes a l'encant dels béns del seu difunt marit que estaven valorats en 125 lliures. Si tenim en compte que la sentència ja atorgava a la vídua una sèrie de béns immobles per continuar vivint a l'esmentada casa amb els seus fills, no sembla massa agoserrat pensar que algun d'aquests objectes podria ser alguna eina necessària per continuar exercint el negoci.⁶⁰

⁵⁶ Vinyoles Vidal, Teresa (1976a).

⁵⁷ AHCB, Consell de Cent, Clavaria, 1B. XI-28-29, f. 184 r. (1406 juliol 7).

⁵⁸ Comas Via, Mireia; Muntaner, Carme; Vinyoles Vidal, Teresa (2008), p. 36.

⁵⁹ AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 34v.-35v. [entre 1385 setembre 8 i 1385 setembre 20].

⁶⁰ Hem parlat també d'aquesta vídua en l'apartat 4.8.1.

6.2.1. Isabel, vídua de Genís Solsona, adroguera

En aquest apartat volem dedicar una atenció especial al cas d'Isabel, vídua de Genís Solsona, la qual rebé un trull amb totes les eines necessàries per a la producció de midó, procedents de l'herència del seu difunt marit.⁶¹ L'època en què es liquidava el llegat testamentari descriu cadascuna d'aquestes eines i, fins i tot, en alguns casos, en descriu la seva funció.

El dia 2 de novembre de l'any 1445, Genís Solsona havia ordenat les seves darreres voluntats. En el seu testament reconeixia a la seva muller el dot, que ascendia a 55 lliures, juntament amb l'augment corresponent. A més a més, complementava els llegats a la seva muller amb un trull per fer midó juntament amb tots les seves eines i paraments.⁶²

Ara bé, aquesta voluntat del difunt Genís Solsona no va ser gaire ben acceptada ni pels seus germans ni per en Narcís Quintana, sucrer de Barcelona, que havia estat nomenat marmessor del testament de l'apotecari. La disputa entre les dues parts se solucionà de paraula i amigablement, sense la necessitat d'estendre cap mena de document. Sembla ser, però, que Isabel hagué de recórrer a l'ajuda dels seus parents i amics per tal de poder quedar-se amb els béns que li pertanyien per raó de l'esmentat llegat. Com podem veure aquest podia ser un dels molts entrebancs amb què es podia trobar una vídua que volgués continuar amb el negoci del marit: l'oposició dels familiars del difunt.

La decisió de deixar aquest llegat a la seva muller ens porta a pensar que era la pròpia Isabel qui es dedicava a la producció del midó. Si així fos, tant l'un com l'altre col·laboraven en el bon funcionament del negoci. A través del llegat que rebé aquesta vídua podem conèixer, en part, el procés de la producció del midó, que consistia en convertir el blat en aquesta fècula. Primer de tot, calia posar el blat en maceració per tal d'estovar els grans. La dita Isabel rebé dues quarteres de blat que estaven en remull quan va morir el seu marit, probablement dins dels bugaders de ceràmica que eren utilitzats per a tal propòsit. Passat el període de

⁶¹ AHPB, Bernat Pi, 113/100, f. 71r.-72r. (1445 novembre 2). He analitzat més detalladament el cas d'aquesta vídua a Comas Via, Mireia (2003).

⁶² AHPB, Bernat Pi, 113/102 (1447 juliol 14).

maceració, es duia a terme la trituració dels grans i la posterior extracció del midó que es devia realitzar en el trull que Genís Solsona deixà a la seva muller. La separació del segó, un cop feta la mòlta, devia fer-se mitjançant el tamisat del midó utilitzant els paners de cànem que apareixen ben especificats a l'època. Finalment, i després d'haver filtrat el midó, calia deixar-lo assecat convenientment per tal que fos comercialitzat posteriorment. Aquest procés es devia dur a terme en unes posts de fusta de pi de Solsona i tres canyissos que, com bé especifica el document, eren per estendre-hi el midó.

Cal afegir que també hi ha detallats altres objectes, com ara recipients de tota mena que podien ser utilitzats per tenir el blat en remull, per decantar el midó, per emmagatzemar-lo, etc. Així doncs, s'enumeren alfàbies, bacinetes, olles de coure, gibrells, gerres o conques d'aram, tot i que en el document només s'explica que són per fer el midó. També hi són esmentades diverses quantitats de tela de cànem que podien ésser utilitzades, tant per tenir-hi el midó, com per cobrir-lo. Caldria destacar, en darrer lloc, la presència de dues balances, unes de grans i unes de petites, juntament amb els seus canastrons i els seus jocs de pesos de diferents mides, entre els quals n'hi havia uns de ferro i uns de pedra.

Com hem pogut veure, els documents de la marmessoria d'en Genís Solsona ens permeten valorar un aspecte de l'activitat dels apotecaris, és a dir, la fabricació de midó, que en aquest cas requeia en la seva vídua, que sembla ser que era la persona que es feia càrrec d'aquesta especialitat del negoci. De totes maneres, tal com veurem més endavant,⁶³ les ordinacions del gremi d'apotecaris estableixen que les viudes dels seus agremiats només podien continuar amb el negoci si tenien al costat un ajudant competent. Això em porta a pensar que Isabel ja es devia trobar prou legitimada amb el testament del marit i que potser per això no va buscar a cap altre professional per tirar endavant la part del negoci que li havia llegat. Això no obstant, va buscar el suport dels seus parents i amics per tal de garantir els seus drets. Gràcies al llegat del trull, ella adquiria el protagonisme en el negoci de l'elaboració del midó i totes les tasques que aquest implicava.

⁶³ Vegeu l'apartat 6.4. d'aquest mateix capítol.

Per tal de poder conèixer com s'esdevingueren els fets, un cop ella es féu càrrec del negoci del midó, hagués estat del tot necessari haver trobat el seu testament. Probablement haguéssim pogut saber com es desenvolupà la seva tasca com a adroguera i si aquesta hauria tingut continuïtat en la persona de la seva filla Anna Beneta. Certament, tot això serien suposicions. El que sens dubte es pot afirmar és que Genís Solsona confià en la seva dona la continuïtat del negoci, a qui també confià la tutoria de la seva filla, encara que compartida, per tal de poder administrar els seus béns i ampliar, si s'esqueia, el negoci.

6.3. Les vídues en el món dels negocis

La major part de dones que es documenten en els sectors mercantils i que actuaven per elles mateixes eren vídues. Moltes d'elles ja s'havien fet càrrec de les activitats del marit quan aquest s'absentava per atendre altres afers allà on calgués. És en aquests moments quan havien d'encarregar-se de portar els comptes i d'efectuar les compres pertinents, fins i tot, promoure alguns negocis. Aquestes dones es convertien en expertes negociants al costat del marit. Amb la seva mort, doncs, ja eren totalment capaces d'assumir la direcció de l'empresa familiar, assistides en alguns casos pels mateixos col·laboradors del difunt, fins que els seus fills arribaven a la majoria d'edat i podien fer-se'n càrrec ells mateixos.⁶⁴

Cal destacar que la plena responsabilitat de la vídua en front del negoci familiar estava més acceptada al segle XIII que no pas als segles posteriors, és a dir, l'època que estem estudiant. Paga la pena citar, ara i aquí, dos exemples en què es veu clarament el paper de la vídua com a transmissora del negoci familiar entre pares i fills. El primer cas, estudiat per Carme Batlle,⁶⁵ és el d'Estàcia, vídua de Bernat Eimeric, membre d'una acabalada família barcelonina d'origen italià. L'any 1217 Estàcia es va ocupar de l'empresa familiar i durant deu anys se'n va fer càrrec, sense deixar de banda l'educació dels seus cinc fills. El fill primogènit,

⁶⁴ Batlle, Carme (1988), p. 209.

⁶⁵ Batlle, Carme (1988), p. 209.

arribat a l'edat corresponent, continuà regint el negoci al costat de la seva mare. En contraure matrimoni, la seva muller, Estefania Ombau, també va introduir-se en l'empresa familiar i, un cop vídua, va haver de continuar tota sola al capdavant dels afers familiars.

El segon exemple és el d'Agnès Grony.⁶⁶ Casada a l'edat de dotze anys, va conèixer ben aviat la viduïtat. No podem parlar d'una dona sola, ja que va conviure amistançada amb el noble Bernat de Centelles amb qui tingué un fill, posteriorment legitimat per Jaume I. Agnès invertia les rendes que proporcionava el seu patrimoni en comandes comercials, de les quals va obtenir importants guanys. Després de la mort de Bernat de Centelles, ella va continuar amb la seva activitat comercial i va seguir obtenint-ne grans beneficis.

Més difícil de documentar són les dones mercaderes que es desenvolupessin amb total normalitat en el món dels negocis a llarga distància. En aquest punt, també hem de tenir en compte les demandes familiars i les actituds socials contràries al fet que les dones viatgessin soles i s'embarquessin en llargs desplaçaments. Davant d'aquesta disjuntiva és probable que aquelles dones que s'ho poguessin permetre llogarien homes que viatgessin als mercats estrangers en nom seu.⁶⁷ Per altra banda, la participació de les dones en aquest sector es deuria veure afectada per l'ordre del rei Martí que, el 1403, va establir que només els homes podien exercir la professió de mercaders.⁶⁸ Així ho deixen a entendre els registres notariais consultats per Paulino Iradiel, car les societats de tipus internacional que ha localitzat només estaven formades per homes.⁶⁹ Això no vol dir, tanmateix, que

⁶⁶ Vinyoles Vidal, Teresa (2005), p. 195.

⁶⁷ Hanawalt, Barbara A. (1996), p. VIII i XI.

⁶⁸ *Declarants... que fembra alcuna no puxa ésser dita mercadera, cabalera, cambiadora o drapera*. Furs de València, Rúbrica XIX, 5. Martí I va matisar amb aquesta llei un article rubricat per Jaume I en els furs valencians de l'any 1261. Citat per Vinyoles Vidal, Teresa; Muntaner Alsina, Carme (en premsa).

⁶⁹ Iradiel, Paulino (1986). Martha C. Howell tampoc documenta a la ciutat de Leiden dones que actuïn com a mercaderes de llarga distància, ni tan sols les mullers ni vídues d'homes rics. Howell, Marta C. (1996), p. 208.

les dones deixessin d'invertir en comandes comercials,⁷⁰ sinó que van deixar d'aparèixer en la documentació oficial com a mercaderes navegants.

Coneixem, per exemple, el cas d'una mercadera catalana assentada a Sicília que es dedicà al comerç internacional. Es tracta de Caterina Llull, vídua de Joan Sabastida, mercader i funcionari reial.⁷¹ El seu marit va morir l'any 1471 i, a partir d'aquesta data, ella prengué les regnes dels negocis familiars. Tenim notícia de bona part de les seva activitat mercantil gràcies a la correspondència que mantingué amb la seva germana Joana, qui li feia de corresponsal del negoci a la ciutat de Barcelona.

Caterina comerciava principalment amb gra, que obtenia de terres sicilianes, i amb esclaus, que comprava al Pròxim Orient. Però també mercadejava amb draps, sal, cordes i oli que importava de Catalunya i de les Illes Balears. A banda del comerç a llarga distància, l'activitat econòmica de Caterina Llull es complementava amb el comerç d'interior. Però no només això, perquè amb la mort del marit va haver de fer-se càrrec de l'administració del feu que tenia a Sicília i també dels béns immobles que la família posseïa a Catalunya. I tot plegat sense oblidar l'educació dels seus fills i filles.

Si en el cas de Caterina Llull es tracta d'una mercadera barcelonina en terres sicilianes, Maria Elisa Soldani ha documentat la presència de vídues toscanes amb residència a Barcelona.⁷² Aquestes dones continuaven dirigint el negoci familiar, com a usufructuàries, assistides per un mercader que havia tingut relacions amb el difunt *i que pogués proporcionar el control de la comptabilitat*.⁷³

L'èxit d'aquestes vídues mercaderes depengué de diversos factors. En primer lloc, cal tenir en compte les capacitats personals de la vídua i la seva formació. Era

⁷⁰ A tall d'exemple, citarem les comandes en les quals invertí Beatriu, vídua del cavaller Ferrer de Gualbes. Vegeu els documents ACVD, 1-27-30 (A-11) i 1-49-43 (C-6).

⁷¹ La figura d'aquesta mercadera catalana i els seus escrits han estat objecte de la tesi de Gemma T. Colesanti. Vegeu Colesanti, Gemma T. (2006). També n'ha parlat a Colesanti, Gemma T. (2005) i a Colesanti, Gemma T. (2008).

⁷² Soldani, Maria Elisa (2006).

⁷³ Semblant és el cas de la vídua Monna Duccia que treballà a Montpeller com a delegada de la companyia Datini. Gràcies a les més de quatre-centes cartes escrites de la seva pròpia mà que es conserven, sabem que mantingué relacions comercials amb ciutats com París i Barcelona i també amb altres indrets de la Provença, Anglaterra i Castella. Cuadrada, Coral (1999), p. 227-228.

necessari, tot i que no imprescindible, que sabessin llegir i escriure, que coneguessin el funcionament de l'àbac, que tinguessin nocions de comptabilitat i de lleis. I, en aquest sentit, jugava un paper molt important l'educació que haguessin rebut en la seva pròpia casa,⁷⁴ però també al costat del marit. El fet que ajudessin el marit en el negoci –o el compartissin– quan ell vivia, per exemple, en la seva absència,⁷⁵ servia perquè aquestes dones adquirissin les eines necessàries, amb les que, en el futur, poguessin arribar a ser dones de negocis hàbils i emprenedores. Finalment, era del tot determinant que el marit no posés traves a la seva muller, perquè en el moment de la seva viduïtat ella pogués prendre les regnes del negoci familiar. En aquest sentit, eren condicions indispensables que la vídua fos nomenada hereva universal o, almenys, usufructuària dels béns del marit i que pogués actuar lliurement com a tutora dels seus fills i filles, en el cas d'existir-ne.

Per altra banda, també localitzem exemples de vídues que treballaven en l'àmbit del petit comerç. Moltes vídues estaven vinculades al sector de la venda i la revenda al detall. Això vol dir que aquestes dones treballaven pel seu propi compte, sense tenir persones assalariades al càrrec i, en la majoria d'ocasions, sense disposar d'un local, perquè es tractava majoritàriament de venda

⁷⁴ Probablement, aquestes dones essent encara unes nenes serien instruïdes d'alguna manera pels preceptors dels nens de la seva família. Els pares es preocuparien perquè així fos, com ho demostren els testaments de marits que demanen que instrueixin els seus fills. Batlle, Carme; Vinyoles Vidal, Teresa (1994), p. 137. Però també documentem mares, com Caterina Llull, que mostraven interès perquè les seves filles aprenguessin a llegir i a escriure. Varela, Elisa (2006), p. 417.

⁷⁵ Comptem amb diversos exemples de mullers de mercaders que es feien càrrec dels negocis familiars, mentre els marits eren de viatge. Francesc Despuig reconegué en el seu testament el fet que la seva muller Valençona havia invertit part dels seus béns en el negoci mentre ell havia estat de viatge. AHPB, Arnau Lledó, 51/33, document citat per Aurell Cardona, Jaume (1993-1994), p. 228. Un altre exemple és el de la dona del mercader Joan Ferrera que es va fer càrrec de l'establiment comercial del seu marit mentre ell era de viatge per la Mediterrània. Conservem un memorial de les accions que va dur a terme aquesta dona mentre el seu marit era absent, en el qual queden reflectits tant els pagaments realitzats per diversos motius, així com també les compres de diversos productes. Serveixi d'exemple el següent fragment: *Primo, rebé madona, de Rodes, del senyor ab la galea d'en Nicholau Cantó, sinch ponts e hun escapoló gíngebre baladí. Apar en lo compta de les tremezes, en cartes XXI, los qual són estats venuts a diverses persones, de què se n'ha procehit net de totes macions. Apar en lo compta de les vendes, en cartes XXXXVIII: CLXXII lliures, VIII sous, v. Madurell Marimon, Josep Maria (1974).*

ambulant.⁷⁶ Aquestes vídues les trobaríem per la ciutat venent per les diverses places: la del Blat, la de les Cols, la de l'Oli, la de la Llana, etc.

Entre d'altres, coneixem el cas de Constança, vídua en primeres núpcies de Salvador Moler i casada en segones núpcies amb Bertran Setarres, habitant de l'Alguer. L'any 1386 documentem aquesta vídua que subministrava verdures a la casa reial i al monestir de Pedralbes i en reclamava els deutes de quantitats procedents, en part, de la venda de carbasses i melons.⁷⁷ Així doncs, Constança venia les fruites i verdures que, probablement, ella mateixa conreava.

Ja hem vist com era usual entre les vídues de la noblesa i de la burgesia invertir en comandes o societats mercantils. Una altra opció per a aquestes vídues era la inversió del seu patrimoni, principalment constituït pel seu dot, en censals morts i violaris, probablement el negoci financer més ben considerat del moment.⁷⁸ Entre els molts exemples que podem trobar, citem el d'Agnès, vídua de Miquel de Tornès, ciutadà de Barcelona, que el 29 de juliol de 1351 rebia del jueu Bonjuha Xaham la quantitat de 50 sous corresponents a la pensió anual d'un violari.⁷⁹

Documentem molts més exemples de vídues prestadores. Per exemple, Elionor, vídua del mestre en medicina Bernat Oriol, va prestar 33 lliures a Elionor, teixidora de vels, muller d'Antoni Barceló.⁸⁰ O bé Sibil·la, vídua de Bernat Riquer, que reconeixia rebre de Bernat Riera, teixidor de Barcelona, la quantitat de 15 lliures per raó d'un préstec.⁸¹ Aquesta opció no fou exclusiva de les vídues barcelonines,⁸² sinó que també trobem exemples de vídues, principalment de les

⁷⁶ Solà Parera, Àngels (2008), p. 6.

⁷⁷ AHPB, Jaume Just, 40/6, f. 56v.-58v. (1386 desembre 31).

⁷⁸ García Herrero, María del Carmen (2006a), p. 421.

⁷⁹ AHPB, Bonanat Rimentol, 18/3, f. 26r. Document publicat per Pagarolas Sabaté, Laureà (1991).

⁸⁰ AHPB, Tomàs Bellmunt, 79/2, f. 5r. (1399, desembre, 5).

⁸¹ AHPB, Bonanat Rimentol, 18/3, f. 55v.-56r. Document publicat per Pagarolas Sabaté, Laureà (1991).

⁸² Les vídues jueves no són el tema que ens ocupa, però també les trobem actuant com a prestamistes. Citarem només el nom d'algunes d'aquestes vídues jueves de la ciutat de Barcelona: Regina, vídua de Cresques Hasday (AHPB, Bonanat Rimentol, 18/3, f. 38r. i 78r.-v.); Blanca, vídua de Mossé Bonsenyor (AHPB, Bonanat Rimentol, 18/3, f. 32r.-v., 37v.-38r., 53r. i 85v.-86r.) i Dolça, vídua de Vidal Bonafeu (AHPB, Bonanat Rimentol, 18/3, f. 1r.-v., 19v.-20r., 49v., 58r., 65v. i 127r.v.). En aquest darrer cas, conservem el document en què Dolça nomenà Issach de Piera com a procurador per tal de demanar, exigir i rebre totes les quantitats que se li devien i per actuar en els plets pertinents (AHPB, Bonanat Rimentol, 18/3, f. 90r.-v.). És curiós constatar que moltes d'aquestes dones havien de rebre el pagament corresponent de les quantitats degudes per les fires

classes més afavorides, de Saragossa⁸³ i València⁸⁴ que es van introduir plenament al món financer de l'època mitjançant els censals.

Naturalment, el préstec comportava un risc i, per això, és normal trobar aquestes vídues prestadores immerses en processos judicials per recuperar els diners invertits. Blanca, vídua del donzell Galceran de Castellbisbal, i Cília, vídua del jurista Bernat de Puiggenescós, es trobaven entre els molts creditors que tenia en Pere Naspler.⁸⁵ En el primer cas, Blanca reclamava al dit Pere un violari de 30 sous venut el 18 de març de 1383, més 20 sous per les despeses i els interessos ocasionats. En el cas de Cília,⁸⁶ el violari havia estat venut el 9 de gener del mateix any a Francesc Bris, el qual aportà com a fidejussor l'esmentat Pere Naspler. Cília s'havia assabentat que Pere Naspler s'havia venut els béns i, per això, demanava poder participar del preu de la venda de la casa. La sentència dictada per Berenguer Miró atribuï a les dues vídues les quantitats que demanaven. Blanca rebria 10 lliures i 10 sous pel preu del violari, 25 sous per la pensió deguda fins al moment i, a més, 20 sous per compensar les despeses causades. Cília, rebria les 10 lliures i 10 sous del preu del violari.

de Barcelona. Els deutors, ja siguin homes o dones, són en gran part dels casos persones de fora de Barcelona. Documents publicats per Pagarolas Sabaté, Laureà (1991).

⁸³ García Herrero, María del Carmen (2006a), p. 420 i 431-432. Per a Saragossa, podem dir, d'acord amb l'estudi que ha fet María del Carmen García, que les inversions de les vídues de l'alta burgesia eren més diversificades que les de les vídues de la noblesa. Aquestes dones no només invertien en censals, sinó també en el sector agrari i el sector immobiliari. Segons l'autora, aquesta circumstància es deu a què les vídues de l'alta burgesia ja participaven en els negocis familiars en vida del marit. Per contra, les de la noblesa s'introduïen en el món dels negocis a partir de la viduïtat.

⁸⁴ Iradiel, Paulino (1986). Citat per García Herrero, María del Carmen (2006a), p. 420.

⁸⁵ AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 89r.-94r. (1384 setembre 12 – desembre 30).

⁸⁶ En el moment en què es dictà la sentència contra Pere Naspler, feia més de dotze anys que Cília era vídua. A més a més de nomenar-la com a marmessora, el seu marit la deixà usufructuària de tots els seus béns, amb la condició que visqués casta i que no es tornés a casar, ni reclamés el dot ni l'esponsalici. Cília exercí com a tutora, juntament amb la seva mare, dels seus fills Jaumet i Isabel. AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 89r.-94r. (1384 setembre 12 – desembre 30).

6.4. Els gremis i el treball de les vídues

Fins a finals del segle XIV, i especialment abans de l'estructuració de les corporacions gremials, les dones podien dirigir tallers i se les podia considerar com a mestres en el seu ofici. Tanmateix, tan bon punt els gremis van començar-se a organitzar i a establir directrius estrictes, les dones es van veure apartades de la direcció dels obradors i, en certa manera, relegades als treballs menys prestigiosos i més mal pagats. Davant d'aquestes circumstàncies, les dones continuaren exercint les seves professions com pogueren, però generalment al marge dels gremis.

Per exemple, l'estatut del gremi de teixidors de lli establia que els treballadors d'ambdós sexes havien de rebre el mateix salari i que les dones havien de pagar les mateixes multes que els seus col·legues masculins en el cas de cometre qualsevol falta professional. Elles podien agremiar-se, continuar el negoci un cop haguessin enviudat, si bé no podien examinar-se, raó per la qual oficialment no eren reconegudes com a mestres. Tot i això, les dones podien dirigir tallers, contractar aprenents i aprenents, comprar lli filat i vendre teixits. Al llarg del segle XIV també documentem dones al capdavant dels tallers fabricant draps de llana. Més endavant, però, el gremi de teixidors de llana va apartar les dones del tissatge d'aquest tipus de drap. Segons l'ordenança de 1402, ni les vídues dels teixidors podien seguir amb el negoci:

Per esquivar deshonestedats e infàmia, que alcuna dona vídua qui sia estada muller de teixidor, o d'altra persona, estant vídua, no puxa ne gos tenir obrador del dit ofici de teixidor, si doncs no ha fill mascle d'edat de 12 anys o més qui vulla ésser teixidor.⁸⁷

Així doncs, durant l'època de creixement es va acceptar plenament la presència de dones al capdavant dels obradors, però, en el moment en què la indústria tèxtil va passar a ser un negoci lucratiu, van començar a ser apartades de la direcció dels tallers i, un cop iniciada la crisi baixmedieval, es va creure convenient prohibir-ho rotundament. Per tant, si un teixidor no tenia un hereu mascle, el negoci havia de tancar-se. Amb tot, allò que més sorprèn és que el motiu que s'argüia per evitar la

⁸⁷ AHCB, Ordinacions, IV-4, f. 37. Document citat per Asensio Salvado, Eduardo (1962), p. 415.

incursió de les dones en aquest sector era el deshonor i la infàmia que poguessin causar.⁸⁸ La prohibició es portava a terme sense cap tipus de vacil·lació: l'any 1486 els prohoms del gremi de teixidors de llana es presentaren a casa d'un confrare difunt l'endemà mateix del seu enterrament i van arrencar els telers de la paret, per tal que la vídua no pogués continuar teixint. La intervenció del Consell de Barcelona va ser necessària per tal de donar a la vídua el termini de tres mesos per poder continuar amb el seu treball com a teixidora fins que trobés una altra forma de guanyar-se la vida.⁸⁹

La postura dels teixidors de llana barcelonins no fou exclusiva d'aquesta ciutat, ja que trobem exemples arreu d'Europa de com es prenen mesures per minimitzar l'accés de les dones als gremis i als mercats per reduir al mínim la competència en temps de crisi. A finals del segle XV, a Bristol, quan moltes indústries tèxtils es van trobar sense treball, una ordenança prohibia l'accés a les dones, justificant que treien el lloc de feina als homes.⁹⁰ Els teixidors de Leipzig i Rochlitz prohibiren també l'admissió de dones als seus tallers a mitjans del segle XV.⁹¹

De la mateixa manera que els teixidors de llana van prohibir a les vídues dels seus agremiats continuar amb el negoci del seu difunt marit, altres gremis barcelonins van actuar semblantment. Aquest és el cas del gremi dels matalassers i dels flassaders.⁹² Evidentment, tant en un ofici com en l'altre, hi havia mà d'obra femenina, però es prohibia a les dones dirigir el negoci, amb la finalitat d'evitar la competència.⁹³ Malgrat comptar amb l'ajuda d'un obrer, es prohibia a les vídues la possibilitat de continuar amb l'obrador del seu difunt marit, tot i tenir els coneixements suficients per fer-ho. Professionalment la vídua era capaç de seguir amb el negoci familiar, però aquest fet xocava frontalment amb els interessos del

⁸⁸ Les ordinacions del gremi de sastres també feien referència a l'honor i a la reverència a Déu per tal d'evitar que les mullers dels sastres esdevinguessin confrades. CODOIN, 41, p. 297.

⁸⁹ Bonnassie, Pierre (1975), p. 29.

⁹⁰ Anderson, Bonnie S.; Zinsser, Judith P. (1992), vol. 1, p. 432.

⁹¹ Kowalenski, Maryanne; Bennet, Judith M. (1989), p. 475.

⁹² AHCB, Deliberacions, II, 28 (1486-1487). Document citat per Bonnassie, Pierre (1975), p. 133.

⁹³ Eileen Power suggereix que part de la raó per no deixar entrar les dones en els gremis és per por a la competència. No tots els oficis requerien força física, però els homes creien que si hi entraven les dones, ells perdrien la seva posició, atès que elles tenien salaris més baixos. Power, Eileen. *Medieval Women*, p. 60. Citat per Hanawalt, Barbara A. (1996), p. XIII.

gremi. Només el fill legítim podia succeir el seu pare, si tenia edat per a fer-ho, i després de comunicar la seva decisió als cònsols.⁹⁴

Els cotoners, contràriament, permetien que la vídua pogués seguir treballant al taller del mestre difunt sense condicions.⁹⁵ Veurem en el següent apartat com les vídues dels cotoners contractaven aprenents i aprenentes, és a dir, que actuaven plenament com a mestresses de llurs negocis.⁹⁶

Paga la pena destacar també l'exemple del gremi dels corallers. Tant les vídues com les filles dels mestres corallers que haguessin après l'ofici o com a mínim una part d'ell podien continuar amb el negoci familiar sense cap impediment i sense l'obligació de passar cap examen. Les dones podien ser considerades com a mestres en l'ofici si demostraven la destresa suficient, encara que no podien ensenyar la professió.⁹⁷ A més, es permetia a les vídues dels corallers tenir un esclau o una esclava que treballés el corall que podien haver comprat elles mateixes o qualsevol altra persona, amb la condició que sempre ho fessin al seu obrador.⁹⁸

En el cas del gremi dels teixidors de vels de seda, també es permetia a les vídues dels agremiats el dret de succeir el marit en el negoci.⁹⁹ Constatem que en els oficis en què la dona solia estar al capdavant del negoci, l'estatut del gremi corresponent reconeixia, en certa manera, la seva presència i li donava alguns drets laborals.

Tanmateix, la solució de moltes corporacions passava per acceptar que la vídua confiés l'obrador a *algun jove sufficient qui hagués stat en la dita art*¹⁰⁰ fins que

⁹⁴ AHCB, Ordinacions, IV, 11 fol. 119. Document citat per Bonnassie, Pierre (1975), p.133.

⁹⁵ AHCB, Ordinacions, IV, 10, any 1478. Document citat per Bonnassie, Pierre (1975), p.133.

⁹⁶ Difícilment trobem gremis exclusivament femenins arreu d'Europa o bé gremis formats per homes i per dones amb els mateixos drets. Exemples d'aquests gremis femenins són els cinc documentats a París i tres més a Colònia. La raó de l'escassetat de gremis formats únicament per dones rau en el fet que les autoritats masculines no estaven disposades a permetre que les dones s'organitzessin ni tinguessin cap tipus de rol polític. Però també hem de tenir en compte que molts dels treballs femenins es realitzaven de forma independent a la llar i al marge de les estructures gremials. Howell, Martha C. (1996), p. 200.

⁹⁷ AHCB, *Llibre antich della confraria de coralers de Barcelona*, f. 55.

⁹⁸ AHCB, Consell de Cent, 1B.XXVI-8. Document Citat per Camós Cabruna, Luís (1946).

⁹⁹ Equip Broida (1986), p. 268.

¹⁰⁰ González Sugranyes, Miquel (1915), p. 144-146.

el seu fill arribés a l'edat de fer l'examen que li conferís el grau de mestre. Aquesta és l'opció que recollien les ordinacions del gremi dels apotecaris de l'any 1459, segons les quals s'establí que les dones que tinguessin botiga dedicada a aquest ofici podien gaudir de les mateixes condicions que la resta d'apotecaris, sempre que tinguessin una persona capacitada per al despatx de receptes. Si es tractava de vídues d'apotecaris, aquelles que volguessin continuar amb el negoci familiar havien de procurar-se un ajudant.¹⁰¹ Ara bé, si l'apotecari deixava un fill mascle que volgués seguir en l'ofici, tot i ser menor d'edat i no haver passat l'examen corresponent, les ordinacions contemplaven la possibilitat que la vídua conservés la botiga, sempre que estigués regentada per un jove amb els coneixements necessaris. Un cop l'hereu arribava a la majoria d'edat i passava l'esmentat examen, podia fer-se càrrec del negoci familiar. En el cas que no complís aquestes premisses, la vídua havia de deixar d'explotar la botiga, sota pena de cent sous.¹⁰²

També van adoptar aquesta mateixa solució els calceters. Les ordinacions de la seva confraria ens diuen que a la mort del mestre calceter, sempre que aquest deixés un fill de poca edat que volgués continuar amb l'ofici, la vídua podia seguir amb el negoci a l'espera que el fill arribés a la majoria d'edat. La vídua, però, havia de tenir un mestre que regís l'obrador de la mateixa manera que ho havia fet el mestre difunt fins que el fill pogués fer-se càrrec del negoci. Així doncs, el gremi dels calceters considerava la vídua capaç de seguir amb el taller familiar, tot i que el seu treball havia d'estar supervisat per un home.¹⁰³

¹⁰¹ D'aquesta manera va actuar Agnès, vídua de l'apotecari Guillem Metge, la qual va decidir mantenir obert l'obrador del seu marit amb l'ajuda de Llorenç Bassa, ja que els seus fills encara eren menors d'edat. L'any 1361 la vídua i Llorenç Bassa, que havia estat ajudant i especier del difunt Guillem Metge, van crear una societat per la qual ella hi aportava l'obrador i ell la mà d'obra. De totes maneres, aquesta societat no es va allargar massa en el temps, ja que l'any 1364 Agnès, casada ja en segones núpcies amb Ferrer Saiol, secretari del rei, va traspasar el negoci a Llorenç Bassa, després de vendre-li tot el contingut de l'obrador. El nou casament d'Agnès va allunyar-la finalment del món de l'especieria i qui sap si també del món laboral. Vela i Aulesa, Carles (2007), p. 448.

¹⁰² González Sugranyes, Miquel (1915), p. 54.

¹⁰³ AHCB, Llibre Antic de Privilegis i Ordinacions dels calceters, f. 8-32, 1450

Altres gremis van optar per solucions semblants a la del gremi dels calceters,¹⁰⁴ tanmateix no es va permetre mai que les dones ocupessin cap càrrec en cap gremi de la Barcelona medieval. De fet, en poquíssimes excepcions la dona podia arribar al mestratge. Tal com diu Cristina Segura, hi havia una constant atenció per no reconèixer cap tipus d'activitat femenina que facultés a les dones a intervenir en el poder.¹⁰⁵

Davant d'aquesta situació poc encoratjadora per a moltes vídues, algunes d'elles es decantaren per un segon matrimoni per tal de poder continuar amb el negoci familiar, sobretot en el cas d'absència de fills mascles que poguessin ocupar el lloc del marit difunt. D'aquesta manera, a més, podien posar remei a una situació econòmica amenaçada per la pèrdua de la posició econòmica i la por a la pobresa.

6.5. La vídua mestra

Com hem dit anteriorment, els gremis, en general, no permetien a les dones arribar al grau de mestres, requisit teòricament indispensable per arribar a dirigir un taller: el mestratge s'adquiria superant uns exàmens als quals, llevat d'uns pocs oficis, elles no tenien accés, ja que els responsables dels gremis consideraven que les dones no eren capaces d'examinar-se.¹⁰⁶ Naturalment, els dirigents gremials eren exclusivament homes. La situació era semblant a altres indrets d'Europa. A Londres, per exemple, eren molt poques les dones que aconseguien el grau de mestres i moltes vegades l'obtenció d'aquest privilegi era gràcies al fet de ser filles o vídues d'un mestre.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Altres gremis que van optar per aquesta mateixa solució van ser els dels ferrers, els batifillers, els oripellers i els argenters. Bonnassie, Pierre (1975), p.133. A Colònia, les ordinacions del gremi de pelleters de l'any 1398 permetien a la vídua continuar amb l'ofici familiar, sempre que contractés un oficial. Howell, Martha C. (1996), p. 212.

¹⁰⁵ Segura Graíño, Cristina (2005), p. 539.

¹⁰⁶ En una carta dirigida al rei, Romeu Marimon menciona els mestres teixidors de la ciutat de Barcelona, precisant que eren homes i dones. No hem trobat en cap altre moment cap referència a dones amb categoria de mestre en un ofici ni el seu equipament amb els homes en un document oficial. Batlle, Carme (1988), p. 221.

¹⁰⁷ Anderson, Bonnie S.; Zinsser, Judith P. (1992), vol. 1, p. 432.

Excepcional és el cas del gremi dels coralers de Barcelona, ja que el seu estatut preveia uns exàmens per a les dones que havien de demostrar que sabien tallar, perforar, arrodonir i polir i enfilar el corall. Els drets d'examen eren més econòmics per a elles, però els seus drets també eren menors, ja que no podien contractar aprenents ni aprenentes sense el consentiment dels dirigents gremials. La dona que actués en contra d'aquesta prohibició seria castigada amb una multa de cent sous i amb la privació del seu treball.¹⁰⁸

Tanmateix, els contractes d'aprenentatge ens permeten veure com les dones exercien com a mestres en el seu ofici. Elles administraven personalment el seu obrador i tenien la capacitat de contractar aprenents i aprenentes, és a dir, ensenyaven l'ofici a altres persones.

Hi ha alguns exemples de vídues que actuaren com a mestres ensenyant el seu ofici. Sibil·la, vídua de Bernat Calvet, ciutadà de Barcelona, tenia un obrador de costura al carrer Amargós, en el qual tenia contractades una sèrie de noies com a aprenentes. En el moment de testar, Sibil·la no oblidà aquestes noies a qui havia acollit a casa seva com a deixebles: Maria *que mecum adidiscit*, o bé Brunisenda *que morata fuit pro discipula*.¹⁰⁹ Normalment les aprenentes vivien a casa de la mestressa, la servien, i ella les alimentava i en tenia cura, sanes o malaltes, mentre els ensenyava l'ofici. La relació, doncs, entre aquestes nenes i la mestressa era molts estreta, ja que vivien amb ella una colla d'anys.

Semblant a l'exemple de Sibil·la, és el cas de Romia, la mestra sedera de la qual hem parlat anteriorment. El seu testament també ens permet veure la relació que establí amb les seves deixebles i la seva voluntat perquè les nenes que tenia al seu càrrec aprenguessin l'ofici de la sederia i es poguessin desenvolupar professionalment. Romia deixà cent sous per a cadascuna de les aprenentes que tenia a casa seva en el moment de testar: Saurina, Clareta, Francesca, Elisenda, dues noies anomenades Margarida, i Elisenda de Vic. A més, deixà quaranta sous a dues nenes deixebles seves, de nom Valençona, a les quals es refereix com a

¹⁰⁸ AHCB, Gremis, reg. 788, 1490. Document citat per Bonnassie, Pierre (1975), p. 90-107.

¹⁰⁹ ACB, Villarubias, Testaments 1300-1339, f. 9v.-11v. (1308). Document citat per Comas Via, Mireia; Muntaner, Carme; Vinyoles Vidal, Teresa (2008), p. 31.

puellas, fet que ens fa pensar que serien de curta edat i, per aquesta raó, la deixa seria menor. També es recordà de la seva oficiala Joana i d'altres noies que havien estat aprenentes en el seu taller. Finalment especificava que es paguessin tots els salaris deguts.

Tant en el cas de Sibil·la com el de Romia, cal tenir en compte que es tracta de dos exemples del primer terç del segle XIV, data encara molt primerenca abans de la força gremial. La majoria d'aprenentes no rebien un altre salari que la manutenció, o una part, i l'aprenentatge de l'ofici. En alguns casos, durant els primers mesos de l'aprenentatge, la família aportava la manutenció de la nena, ja que es devia considerar que la mestra no en trauria el rendiment suficient mentre s'iniciava en l'ofici. Aquest és el cas de Violant, filla de Ramon Ses Esglésies, porter del rei, la qual va ser contractada per un període de tres anys per la costurera Elisenda, vídua de Tomàs Sala, mariner. Durant el primer any de contracte, el pare de Violant es comprometia a donar quatre quarteres de blat per la seva provisió. Passat aquest temps, quan ja hagués après les diferents tècniques de l'ofici i realitzés tasques més especialitzades, ella mateixa ja es guanyaria l'aliment o el vestit.¹¹⁰

Documentem altres exemples de contractes d'aprenentatge en què nenes, majoritàriament entre els set i els onze anys, es posaven al servei de vídues per servir-les i formar-se en un ofici. Algunes d'elles, amb una miqueta més de sort, fins i tot, a més a més de la manutenció, podien obtenir algun vestit i al final del seu aprenentatge una suma de diners *in auxilium maritandum*. Aquest és el cas d'Antònia, filla d'un traginer, que després de treballar durant vuit anys a l'obrador d'Alamanda, vídua de Bernat Pellisser, robavellaire, rebria la quantitat de deu lliures, d'acord amb el contracte firmat per les dues parts l'any 1394.¹¹¹

Hem vist fins ara exemples de vídues professionals que contractaven nenes per ensenyar-los l'ofici, però també hem pogut documentar dos casos, tot i que del tot excepcionals, en què les vídues contractaven nois.

¹¹⁰ AHPB, Francesc de Relat, 27/3, fol. 75v. Document citat per Comas Via, Mireia; Muntaner, Carme; Vinyoles Vidal, Teresa (2008), p. 39.

¹¹¹ AHPB, man. 1394, f. 73v. Document citat per Equip Broida (1986), p. 259.

En el primer cas, es tracta de la vídua d'un mercer, que regentava el taller-botiga que havia estat del seu difunt marit. Isabel, vídua de Pere Baldiri, va contractar com a aprenent un noi de catorze anys, anomenat Francesc de Rajola, procedent de Tremp, per ensenyar-li l'ofici i perquè l'ajudés a la botiga. És Isabel qui signa el contracte, però apareix conjuntament amb un soci. Creiem que és el cas de la vídua que continuaria el negoci familiar, tot i que necessitava al seu costat legalment un home que constés com a soci en el negoci i regís la botiga. Tanmateix, considerem que és ella qui dirigia el negoci, ja que és ella qui es faria càrrec de l'aprenent i li ensenyaria l'ofici i, per tant, actuaria com a mestra.¹¹²

El darrer exemple que presentem és el de Francesca, vídua de Bartomeu Sala, cotoner de Barcelona, de la qual tenim un contracte de l'any 1403 en què s'acordava que Pere Lluís, de l'edat de tretze anys i procedent d'Alcanyís, s'estaria amb ella *ad adiscendum officium vestrum et alias serviendi vobis in vestris mandatos licitis et honestis* durant tres anys. Francesca es comprometia, a canvi, a alimentar-lo, vestir-lo i donar-li 5 canes de drap de llana.¹¹³

6.6. Conclusions

La viduïtat no significava generalment un trencament amb la situació professional de les dones, sobretot en el cas de les vídues que tenien un ofici propi, independent del seu difunt marit. En aquest cas, la vídua continuava treballant tal com i ho havia fet abans de la mort del marit i, amb més raó encara, ja que el seu treball seria l'única font d'ingressos.

Per a aquelles que havien participat del negoci familiar estant casades, la possibilitat de continuar exercint el mateix ofici depenia de diversos factors: la voluntat del marit, l'existència de fills que poguessin treballar al costat de la mare, les capacitats de la vídua, etc. Tanmateix, l'escull més gran a superar eren els estatuts d'alguns gremis que no dubtaven en apartar la vídua de l'obrador familiar.

¹¹² AHPB, Tomàs de Bellmunt, 79/2, f. 6v.-7r. Document citat per Equip Broida (1986), p. 270.

¹¹³ AHPB, Mateu Ermengol, 82/1, f 20r. Document citat per Equip Broida (1986), p. 261.

Cal destacar, però, aquells casos de dones, bàsicament procedents de la burgesia i la noblesa, que aconseguien, sobretot a partir de la viduïtat, desenvolupar-se professionalment i portar endavant grans negocis, especialment durant el segle XIII i principis del segle XIV, moment en què el pes de les organitzacions gremials era encara incipient. Bons exemples serien els casos de Sança Ximenis, de Caterina Llull o d'Agnès Grony, entre d'altres.

Malgrat aquestes –podríem dir-ne– excepcions, el treball per a moltes vídues era l'única sortida possible per no caure en la pobresa i haver de viure de la caritat. Per a moltes d'elles, ni el dot ni els béns parafernals, ni tampoc els possibles llegats testamentaris del difunt marit, eren generalment suficients per viure o, almenys, per mantenir el nivell de vida que havien tingut quan eren casades. Cal dir, però, que tenir una professió no garantia que la dona es guanyés la vida, ja que, tal com hem pogut veure en el fogotjament i en el padró de milícia, hi ha professionals que es definien com a pobres, és a dir, que el seu salari no era suficient per sobreviure. Per altra banda, la majoria de dones treballaven en els sectors més mal pagats de l'economia i, a més, els seus salaris eren menors que els dels homes.

La singularitat de la viduïtat és que fa visibles les vídues que continuaren amb el negoci familiar a través de la documentació. D'altra manera no coneixeríem la seva intervenció si no era de forma excepcional, ja que la prerrogativa d'aparèixer en els documents es reservava al cap de casa, és a dir, el marit. La documentació ens mostra sobretot les dones que tenien un ofici independent al del marit, ja fossin solteres, casades o vídues. És per això que podem trobar vídues dirigint tallers i exercint com a mestres d'aprenents i aprenents a qui ensenyaven el seu ofici. L'aprenentatge de les dones no estava reglamentat, tal com ho estava per als homes, però és clar que elles coneixien les tècniques de l'ofici, ja que des de nenes podien aprendre'l, ja fos en l'obrador patern o en el d'altri o al costat de la mare, i continuaven el seu aprenentatge en el taller del marit.¹¹⁴

¹¹⁴ Segura Graíño, Cristina (2005), p. 522.

Però, tant en un cas com en l'altre, no hem de considerar aquestes dones, pel sol fet de guanyar-se la vida per elles mateixes, com a persones independents, lliures d'escollir el seu treball i d'exercir-lo a la seva manera. Tal com deia Pierre Bonnassie, eren els homes els que havien redactat els reglaments i els qui ostentaven el paper directiu en tots els sectors de l'activitat artesanal.¹¹⁵ I per aquesta raó el seu accés al món laboral i el seu desenvolupament professional estaven sovint coartats.

¹¹⁵ Bonnassie, Pierre (1975), p. 108.

7. La caritat com a ajuda a la subsistència

Tant la restitució del dot com el treball, en algunes ocasions, no proporcionaven recursos suficients per cobrir la pròpia subsistència, de manera que moltes viudes havien de buscar alternatives per poder completar els pocs ingressos amb què comptaven. Certament, n'hi havia d'altres, a banda de les dones procedents dels estaments més benestants, que, per determinades causes, no treballaven o no podien treballar i, per tant, no comptaven amb cap tipus d'ingrés regular. És per aquesta raó que havien de cercar el suport per poder mantenir-se en les institucions formals de caritat, però també en d'altres formes d'assistència no organitzades que solien basar-se en les ajudes que prestaven familiars, amics i veïns. L'ajuda que rebien d'altres persones no només es traduïa en almoines en casos de dificultats financeres puntuals, sinó que també podia significar assistència en cas de malaltia o també protecció i companyia en circumstàncies de desempara i solitud. Per tant, per a moltes viudes aquesta ajuda era del tot necessària per poder sobreviure en el si de la societat. Cal recordar que hem de tenir en compte totes les formes d'assistència, perquè, en paraules d'Anna

Roberts, la caritat no registrada era tan important com la caritat institucionalitzada.¹

7.1. Les formes de caritat institucionalitzada

Les institucions del sistema de caritat medieval eren diverses, tot i que era la parròquia la qui tenia un paper més preeminent. Ara bé, també formaven part d'aquest entramat assistencial altres institucions com ara la Pia Almoïna de la catedral, els hospitals, els monestirs i convents, les confraries religioses, els gremis i, fins i tot, el mateix rei.²

Els beneficiaris d'aquestes institucions caritatives eren, principalment, persones que havien vist com la seva situació econòmica havia patit un revers important, com era el cas d'algunes viudes que, després de la mort del marit, podien trobar-se sense els mitjans suficients per mantenir-se. En ocasions, es tractava de vídues que havien conegut la bonança econòmica en d'altres temps, casos com ara el de la vídua i la filla d'un corredor d'orella, la vídua d'un mestre de cases o la vídua del jurisperit Joan Lunes.³ L'almoïna era el mitjà a través del qual s'intentava pal·liar la situació en què es trobaven aquests pobres que la societat medieval considerava com a vergonyants, és a dir, aquells que s'avergonyien de la situació en què es trobaven.

El bací dels pobres era una institució parroquial fundada amb l'objectiu de distribuir entre les persones més necessitades de la pròpia parròquia les donacions que rebia dels seus feligresos.⁴ La majoria de les aportacions provenien de les sumes de diners que els testadors i testadores de la ciutat hi llegaven amb aquesta finalitat. Entre els donadors, era fàcil trobar-hi vídues, especialment vídues de

¹ Roberts, Anna (1999), p. 36.

² Claramunt, Salvador (1997), p. 44-45. El rei tenia un oficial que es dedicava, expressament, al repartiment d'almoïnes. Vegeu Altisent, Agustí (1969).

³ Ferrer Mallol, M. Teresa (1998), p. 321.

⁴ Les parròquies barcelonines que comptaven amb un bací, col·lecta o plat de pobres vergonyants eren les de Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi, Sant Pere de les Puelles, Sant Jaume, Sants Just i Pastor, Sant Miquel i Sant Cugat del Rec. Claramunt, Salvador (1997), p. 48.

ciudadans honrats, de mercaders o d'artesans ben posicionats.⁵ Per exemple, en el quadern del bací dels pobres de l'església de Santa Maria del Mar de l'any 1421, dels 83 censataris documentats, 19 eren vídues.⁶ A més dels llegats testamentaris, es duia a terme cada diumenge i els dies festius al matí una recollida que realitzaven els baciners, altrament denominats com a prohoms del plat dels pobres. En el cas de la parròquia de Santa Maria del Pi, l'acapte es realitzava normalment en els mateixos llocs, que solien ser el Carme, Santa Anna, els frares del sac, Santa Maria del Pi, la plaça Nova, el portal de la Boqueria i la catedral.⁷

La clientela del bací dels pobres eren tant homes com dones, de procedències i condicions diverses, que necessitaven recórrer habitualment a la parròquia per cobrir les seves necessitats bàsiques. Tanmateix, també n'hi havia que tenien només necessitats puntuals, com, per exemple, pagar un deute concret. Les quantitats habituals que es repartien entre els pobres vergonyants de la parròquia de Santa Maria del Pi, a principis del segle XV, oscil·laven entre un sou i mig i dos sous al mes, quantitats realment molt baixes.⁸ Citem, a continuació, dos exemples en què les beneficiàries de les almoines foren dues vídues que van rebre diners de la marmessoria d'una altra vídua. Es tracta de Mateua, vídua de Galceran Pinós, i de Clara, vídua d'Humbert de Vilafranca, les quals van rebre 20 i 110 sous, respectivament, que procedien de les deixes testamentàries de Maria, vídua de Bernat Vidal.⁹ L'esmentada Clara, que estava malalta, apareix diverses vegades en els llibres del bací de Santa Maria del Pi i, de fet, entre els anys 1423 i 1428, va ser la persona que va rebre la suma més alta de diners entre els pobres vergonyants d'aquesta parròquia, tot i formar part de l'alta burgesia.¹⁰ Cal tenir present que el criteri que regia a l'hora de repartir les almoines es basava sovint en

⁵ A tall d'exemple, fem només referència al nom de tres vídues que van fer donació de diverses quantitats al bací dels pobres de l'església de Santa Maria del Pi, mitjançant llegats testamentaris. Es tracta de la vídua de Pere Aleu, patró de nau que comerciava amb Rodes, Xipre i Beirut a principis del s. XV, la qual va realitzar una deixa d'una lliura; Beatriu, vídua del banquer Pere Pasqual, que va fer fallida l'any 1382, va establir un llegat de 5 lliures o la vídua de Gaspar Andreu, patró de nau de Sant Feliu, que va llegar la mateixa quantitat. Claramunt, Salvador (1980), p. 379.

⁶ Aramayona Alonso, Guillermo (1981-1982), p. 179

⁷ Claramunt, Salvador (1980), p. 380.

⁸ Claramunt, Salvador (1997), p. 48.

⁹ AHPB, Nicolau de Mediona, 163/1 (1437-1438). Documents citats per Ferrer Mallol, M. Teresa (1998), p. 322-323.

¹⁰ Claramunt, Salvador (1997), p. 49.

poder contribuir al manteniment de l'estatus social i econòmic perdut, si més no, tant com fos possible.

Una altra de les institucions de caritat a la qual podien acudir les vídues medievals europees eren els hospitals, que en alguns llocs del continent es van fundar amb l'expressa intenció d'acollir-hi vídues amb dificultats. Aquesta circumstància porta a P.J.P. Goldberg a considerar que la creació d'hospitals exclusivament femenins a finals de l'edat mitjana pot ser un dels clars indicatius de la feminització de la pobresa.¹¹ Vegem-ne, a continuació, uns quants exemples.

L'any 1283, a París, una vídua rica anomenada Constance, juntament amb el tresorer de la parròquia de Saint Merry, va fundar un hospici al Marais, conegut amb el nom de Sainte Avoye, amb la intenció de donar refugi a quaranta vídues pobres que fossin d'edat avançada. Uns anys més tard, a la mateixa ciutat de París, el matrimoni Haudry va fundar una casa per albergar trenta-dues vídues a la plaça de la Grève. Aquesta institució va ser coneguda a la llarga com l'hospital de les Haudriettes.¹² A França, també es documenta L'Hotel-Dieu des Femmes, que tot i que va ser fundat l'any 1441 amb la intenció d'acollir-hi vídues, a finals de l'Edat Mitjana només acollia empestats.¹³

Pel que fa a Florència, les vídues podien trobar asil a l'hospital d'Ortabelle, que fou fundat l'any 1372 per un ric mercader anomenat Niccolò degli Alberti. Aquesta institució podia arribar a acollir fins a dues-centes dones, majoritàriament ancianes, però també donava acollida a vídues amb els seus infants.¹⁴ En aquesta mateixa ciutat, l'any 1455 Annalena Malatesta, que havia quedat vídua a l'edat de quinze anys essent mare d'un infant, va fundar un convent de dominiques terciàries per a la protecció i l'educació tant de vídues joves com verges. L'origen d'aquesta casa fou la comunitat de dones pietoses que es va crear al voltant d'Annalena cap a l'any 1450. Amb l'ajuda de la família Medici va poder

¹¹ Goldberg, Peter Jeremy Piers (1995). p. 23.

¹² Farmer, Sharon (1998), p. 359.

¹³ Gonthier, Nicole (1978), p. 141.

¹⁴ Roberts, Anna (1999), p. 35.

recuperar la seva pròpia casa, que havia estat confiscada com la resta dels béns del seu marit, i allí hi va fundar el convent.¹⁵

Per contra, a Barcelona no es documenta cap hospital exclusivament per a dones i, encara menys, per a vídues, malgrat que la ciutat comptà amb un nombre important d'hospitals durant l'Edat Mitjana.¹⁶ Tanmateix, tot i que per afirmar-ho taxativament caldria la consulta exhaustiva dels registres d'entrada als hospitals, sabem que aquesta era un opció plausible per a les vídues que habitaven a la ciutat de Barcelona per no haver d'acabar els seus dies al carrer. Amb tot, disposem d'una petita notícia que fa referència a aquesta eventualitat en una carta que Sança Ximenis de Cabrera, vídua d'Arquimbau de Foix, va dirigir al rei Joan II. En aquesta carta, escrita durant els darrers anys de la seva vida, a l'edat de setanta anys i després d'una llarga viduïtat, demanava al monarca que intervingués en el seu feu de la vall d'Osor, que havia estat confiscat pel líder dels remences, Francesc de Verntallat. A causa d'aquesta situació, feia dos anys que Sança no rebia les rendes que en provenien i, per aquesta raó, no comptava amb recursos suficients per mantenir-se. Així les coses, va suplicar al rei que prengués part en aquest assumpte, perquè, en cas contrari, especificava, es veuria obligada a *anar al spital com ja no tingue res*.¹⁷ Per tant, no podem descartar que la vídues barcelonines poguessin trobar en els hospitals de la ciutat l'assistència que poguessin necessitar.

Certament, hi ha a Barcelona, al final de l'Edat Mitjana, altres institucions la finalitat de les quals era albergar dones sense home, com ara el convent de les repenedides. Així i tot, la seva missió no era ben bé la mateixa que en el cas dels hospitals o hospicis per a dones, atès que la seva pretensió era recloure dones per a què, mitjançant la penitència, poguessin penedir-se de la seva vida *dissipada*. Així doncs, en cap cas es tractava d'acollir a dones mancades de recursos, atès que la seva funció no era paliar qüestions econòmiques, sinó morals.

¹⁵ Coonin, A. Victor (1995), p.793.

¹⁶ En relació als hospitals de la Catalunya medieval, vegeu Conejo da Pena, Antoni (2002).

¹⁷ ACB, Miscel·lània 52, doc. 60 [1463-1472]. Document publicat per Vinyoles Vidal, Teresa (2003-2004).

En darrer lloc, caldria preguntar-se quina repercussió tenia la caritat que podien prestar les confraries i els gremis tant a les viudes dels seus associats com a les viudes que hi pertanyien per dret propi. La primera consideració que hem de fer en aquest sentit és que, tal com hem vist, la majoria de feines que exercien les dones es realitzaven fora de l'emparedament dels gremis, de manera que l'assistència que en poguessin rebre es limitava només a un determinat grup de dones. Si fixem la nostra atenció en el cas de Barcelona, cal tenir en compte que els gremis que tenien establerta una ajuda mutual més ben organitzada eren els d'aquells oficis que requerien una força física constant i que comportaven un desgast corporal evident, com ara els barquers o els correus.¹⁸ Evidentment, tant un exemple com l'altre no eren oficis que exercissin dones.

Per altra banda, i segons Ben Mcree, caldria posar en dubte l'eficàcia dels esforços de la caritat que oferien els gremis. En aquest sentit, aquest autor planteja certes discrepàncies entre la promesa i la pràctica de l'administració d'ajuts entre els membres necessitats de les corporacions, atès que les sumes que es repartien representaven una molt petita contribució a la millora de les condicions de vida d'aquests pobres.¹⁹ De fet, Pierre Bonnassie considera que les ajudes en diners que oferien les corporacions barcelonines eren més aviat puntuals i que, generalment, l'auxili mutual consistia en la vetlla dels malalts o en sufragar les despeses de l'enterrament als membres les famílies dels quals no se'n podien fer càrrec.²⁰

En el cas de les viudes, a més de les prestacions en metàl·lic, alguns gremis podien considerar, tot i que excepcionalment, una derogació dels privilegis que impediien, tal com hem vist en el capítol anterior,²¹ que les viudes poguessin continuar amb l'ofici familiar, en el cas de no tenir fills o quan els fills no tinguessin l'edat suficient per fer-se'n càrrec. Certament, aquesta decisió podia ser de més gran ajuda que no pas qualsevol altra, ja que constituïa la manera de poder mantenir una pròpia font d'ingressos. Una altra forma d'assistència de la qual es

¹⁸ Bonnassie, Pierre (1975), p. 130-132 i 134.

¹⁹ Mcree, Ben R. (1993), p. 197.

²⁰ Bonnassie, Pierre (1975), p. 133.

²¹ Sobre aquesta qüestió, vegeu l'apartat 6.4.

podien beneficiar les viudes, encara que indirectament, ja que només beneficiava a les seves filles, era l'ajuda a maridar que es donava a les filles dels agremiats. Aquesta aportació econòmica es lliurava a totes les noies, tant riques com pobres, però podia significar un gran alleujament per a una mare a qui se l'acabava de morir el marit. Aquesta pràctica es troba documentada, per exemple, entre els julians i els sabaters, que comptaven amb una caixa o bossa de les fadrines.²²

7.2. Xarxes de solidaritat

La ciutat feia possible la confluència de dones que es trobaven en les mateixes dificultats i en les mateixes necessitats. Aquestes dones, per tal de superar aquestes circumstàncies, teixien unes xarxes de solidaritat entre elles. Cal assenyalar que es tracta de dones, no només vídues, sinó també llibertes, serventes, forasteres, és a dir, dones sense home, sense família, que obtenien el suport que necessitaven en d'altres dones que es trobaven en la mateixa situació.²³ Generalment, eren dones que formaven part dels sectors més pobres de la ciutat, però també documentem aquestes xarxes de relació entre dones de classes més benestants que també s'ajudaven en cas de necessitat.²⁴ La documentació ens mostra com s'articulaven aquests vincles entre dones, que sovint passen desapercebuts.²⁵

En alguns casos, es tracta de dones que ja es coneixien quan eren casades i, en quedar-se vídues, van crear uns llaços més estrets; o bé eren dones immigrants procedents d'un mateix indret que, en trobar-se soles en una ciutat estranya, acabaven agrupant-se. En d'altres circumstàncies, la relació era fruit del

²² Bonnassie, Pierre (1975), p. 137-138.

²³ Sharon Farmer considera que aquest tipus de relacions eren més pròpies de les dones que dels homes. La causa d'aquesta diferència de gènere es deu, segons aquesta autora, en primer lloc, al fet que les dones són més vulnerables a nivell econòmic i físic, que les dones necessiten més estar juntes que els homes i, en darrer lloc, es deu al rol de gènere que les dones juguen com a vetlladores de malalts. Farmer, Sharon (1998), p. 365.

²⁴ Vegeu, per exemple, les xarxes de relació establertes entre diverses dones de l'aristocràcia a la biografia d'Estefania Carròs i de Mur. Vinyoles Vidal, Teresa; Comas Via, Mireia (2004), p. 37-46.

²⁵ La literatura també aporta mostres d'aquestes estructures de suport creades per dones. Vegeu l'apartat 2.6.2.

veïnatge²⁶ o bé s'establí gràcies als vincles laborals. En aquests casos, eren els seus amos, amb qui sovint vivien, els qui els podien proporcionar l'ajuda, si es trobaven en dificultats.

Conscients de les oportunitats que podien trobar a la ciutat, algunes viudes van optar per traslladar-s'hi, encoratjades sovint pel suport que hi podien rebre de familiars i amics. Una mostra d'aquesta situació es pot constatar a través de l'estudi de les informacions de ciutadania conservades a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Així, per exemple, els mercaders Joan Bertran i Guillem Alegret van aconsellar, probablement després de la mort del seu marit, a Violant, viuda del mercader Arnau Grissó, que anés a viure a la ciutat de Barcelona. I així ho va fer, juntament amb les seves tres filles i els seus dos fills, i es va instal·lar en una casa situada al carrer dels Còdols, que era propietat del mateix Joan Bertran. Guillem Alegret, en la investigació duta a terme per les autoritats barcelonines, assegurava que ja havia recomanat al matrimoni, estant en vida Arnau Grissó, que demanessin la ciutadania.²⁷ També va sol·licitar la condició de ciutadana, Isabel, vídua de Guillem Bou, que habitava al carrer dels assaonadors. Aquesta viuda, que tenia un fill i una filla, posseïa una casa o torre prop de la vila de Sarrià, des d'on s'havia fet portar vi i altres vitualles per al seu manteniment.²⁸ Aquests dos casos posen de manifest que, a més de l'ajuda que les viudes poguessin trobar en els entorns urbans, la migració ha de ser contemplada també com una estratègia per millorar la seva situació econòmica i social.²⁹

²⁶ Al deure d'assistència, cal afegir-hi també la vigilància a la qual era sotmesa qualsevol persona dins del veïnat, sobretot pel que fa als costums i la moralitat. En aquest sentit, les dones sense home esdevenien el blanc perfecte de les mirades inquisidores de les veïnes i els veïns. Les denúncies més freqüents eren per concubinatge, alcavoteria, i blasfèmia. Només cal veure la gran quantitat de veïns i veïnes que testificaven en els plets. A tall d'exemple, vegeu el capítol 4.6. en què la vídua Joana Ballarona fou acusada de prostituir-se. Vegeu també Gauvard, Claude (1993), p. 1.119-1.120.

²⁷ AHCB, Consellers, 1C.V-5 (1451 abril 2).

²⁸ AHCB, Consellers, 1C.V-5 (1441 gener 5).

²⁹ En aquest mateix sentit, encara que ja no afecta al marc d'aquesta investigació, cal tenir en compte la migració de vídues cap a zones de frontera. Pel que fa a Catalunya, vegeu Vinyoles Vidal, Teresa (1999). Per al cas castellà, vegeu Segura Graño, Cristina (1986). Aquesta darrera autora assenyala que el número elevat de viudes entre les dones que apareixen en els llibres de repartiment andalusos ha de ser entès com una solució a la difícil situació econòmica en què es trobaven aquestes dones després de la mort del marit. A més, cal tenir en compte que els enfrontaments contra els sarraïns va produir una gran mortaldat, de manera que calia una sortida per a aquestes viudes de guerra. Finalment, tal com constata Cristina Segura, no podem obviar que

En qualsevol cas, a partir d'ara, volem fixar-nos en les relacions que s'establien entre dones, especialment viudes, entre les quals no existia cap vincle familiar, moltes vegades perquè no tenien familiars propers a qui recórrer. Tanmateix, no podem obviar que, en el cas de tenir una família al voltant, el suport que necessitaven moltes viudes davant la pèrdua del marit també podia procedir d'aquest entorn.³⁰ Aquesta ajuda podia arribar mitjançant els llegats testamentaris,³¹ però també a través d'accions concretes que podien facilitar l'esdevenir d'aquestes viudes. Ja hem esmentat anteriorment el cas d'Avinent Cugullada, habitant de Càller, que va recórrer al seu cunyat Gabriel Cugullada per poder tornar de Sardenya amb les seves filles. Segurament, les expectatives per mantenir les seves condicions de vida en aquesta illa no es van veure complertes, de manera que, davant la incertesa que representava ésser una dona sola estant lluny de casa, va voler tornar a Catalunya per refer la seva vida.³²

Retornant a les solidaritats informals i no familiars que establien les dones medievals, podem constatar que una procedència comuna podia ser un dels motius per establir llaços de relació, especialment entre aquelles dones que probablement no comptaven amb cap altre tipus de suport. Ja hem fet referència al grup de vídues d'artesans que havien habitat a Sardenya i que vivien totes juntes a Barcelona.³³ Aquestes dones havien establert entre elles uns lligams prou forts per superar les dificultats en què es trobaven, com per exemple ajudar la filla d'una d'elles, Clara, vídua de Guillem Comes.³⁴ La noia, anomenada Blanca, havia estat violada i embarassada pel teixidor Guillem Rifà, mentre aquesta vivia a casa del

la llibertat d'actuació de les dones en els fets relacionats amb els béns econòmics i, per tant, el seu accés real a la propietat, va resultar imprescindible en aquesta societat de frontera per tal que les dones poguessin gaudir d'una llibertat real, tot i que les lleis establien una altra cosa. Segura Graño, Cristina (1986), p. 132.

³⁰ Sharon Farmer posa en qüestió que l'ajuda que es pogués rebre de pares o germans, en cas de malaltia o discapacitat que impedís treballar, fos generalitzada entre els estaments més pobres, especialment si ens fixem en les dones solteres i les immigrants. Aquesta autora considera que una família nuclear que amb prou feines podia mantenir-se, difícilment podia suportar algun adult més. Farmer, Sharon (1998), p. 355 i 357.

³¹ En un treball realitzat ara ja fa uns anys vam poder constatar aquest tipus d'ajut econòmic a vídues de l'entorn familiar. Vegeu Comas Via, Mireia (2002), p. 55-56.

³² *Epistolari*, p.70-72. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa; Comas Via, Mireia (2005), p. 1761.

³³ Vegeu l'apartat 5.1.

³⁴ ACA, Processos de la real audiència, any 1374. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa; Comas Via, Mireia (2005).

teixidor per ajudar la seva muller després d'un part. Clara, que afirmava ésser pobra amb fills i viure d'almoines, suplicà al jutge que Guillem Rifà fos empresonat, en contemplació als molts serveis que el pare de la Blanca havia fet a Sardenya.³⁵ En el mateix procés, Margarida, vídua de Bartomeu Artigues, sastre de Sàsser, assegurava que en una ocasió havien anat totes juntes a Tortosa, on es trobava la reina Elionor de Sicília, amb l'esperança de millorar la seva dissortada situació, ja que havien sentit a dir que el rei havia promès favors a tots aquells que havien estat a Sardenya. Tot i que les circumstàncies no els eren favorables, havien sabut teixir una xarxa de solidaritat entre elles a partir del vincle que les unia que era el fet d'haver-se conegut a Sàsser i haver retornat cap a Barcelona.

Per contra, madona Trialles, l'alcajota del procés contra el cavaller Arnau Albertí, es va valer dels vincles establerts amb altres dones de l'illa de Menorca,³⁶ que com ella mateixa habitaven a la ciutat de Barcelona, per enganyar-les perquè portessin les seves filles a casa del cavaller Albertí amb l'excusa que estava malalta. Aquestes dones l'anaren a visitar i tingueren cura d'ella, és a dir, actuaren seguint el principi d'auxili que constituïa l'ordit d'aquest tipus de tramut social.

Un altre exemple d'assistència en cas de malaltia el trobem descrit en les cartes que s'intercanviaven un grup de dones benestants de Barcelona.³⁷ La correspondència entre elles posava de manifest com tenien cura les unes de les altres. Arran de les mortaldats de l'any 1374, per exemple, Guillemoneta, vídua de Francesc Togores, majordom de la reina Elionor de Sicília, va caure malalta. Guillemoneta, tot i que es resistia a abandonar el palau de la reina, on residia, va ser acollida per Sereneta de Tous, muller de Ramon de Tous, mercader de Barcelona i administrador de la comtessa de Luna. Sereneta va tenir cura de la viuda Togores i la reina Elionor, interessada en tot moment pel seu estat de salut,

³⁵ *Per tal que els amics de la filla, que són molts, no es vengessin, ho van tenir en secret. Però, com que ara ja es sap, la dita dona, que és pobra i viu d'almoines, per esguard dels serveis que el pare de la dita fadrina ha fet a Cerdenya, demana que facin prendre el teixidor.* ACA, Processos de la real audiència, any 1374. Document citat per Vinyoles Vidal, Teresa; Comas Via, Mireia (2005).

³⁶ Tal com s'evidencia en el procés, *axí hòmens con dones qui fosen stades de Manorca venien sovén visitar e parlar ab la dita Trialles.* Riera i Sans, Jaume (1973), p. 177.

³⁷ Aquesta documentació, procedent de l'ACB, ha estat treballada per Teresa Vinyoles. Vinyoles Vidal, Teresa (1996b). Sobre les relacions que s'establien entre dones de cercles benestants, vegeu també Vinyoles Vidal, Teresa; Comas Via, Mireia (2004), especialment p. 37-46.

va trametre-li els metges que necessitava. Un cop guarida, va retornar al palau reial, però en una carta de Francesca, vídua de Guillem Morey, senyor de la Roca al Rosselló, dirigida a Ramon de Tous, es donava notícia que Guillemona de Togores, havia tingut una recaiguda en la seva malaltia. I per aquesta raó va retornar a casa de Sereneta. Guillemoneta va superar aquest episodi epidèmic, però va morir a principis de l'any 1399.

Finalment, cal tenir en consideració l'ajuda que podien prestar les comunitats de beguines, que, en si mateixes, constituïen una altra xarxa de relacions femenines, en aquest cas basada en la unió espiritual i una mateixa visió del món. Les relacions entre aquestes dones es basaven en la solidaritat que es creava entre elles.³⁸

7.3. Conclusions

La caritat de la qual podien beneficiar-se moltes viudes representava una ajuda essencial per a la seva subsistència. L'assistència parroquial, la fraternitat mutual dels gremis, els llegats testamentaris, l'ajuda familiar, els actes individuals de caritat o els suports que es poguessin rebre d'amics i veïns es complementaven en el dia a dia de les viudes més necessitades. Per tant, els ressorts de què es podien valer per fer front a les dificultats eren múltiples. L'auxili prestat, tanmateix, no consistia sempre en una aportació econòmica, sinó que sovint allò que realment requerien algunes vídues era senzillament companyia i que algú tingués cura d'elles.

Hem destacat especialment les xarxes de solidaritat que establien les viudes amb el seu entorn, indispensables, en certes circumstàncies, per a la seva subsistència. Es tracta d'un entramat social de relacions, sovint establertes fora de l'àmbit familiar i del marc laboral, al qual acudien en cas de dificultats. L'existència d'aquests vincles entre vídues responia a raons diverses, però, indubtablement, en tots els casos es creaven cercant en d'altres dones una experiència vital similar

³⁸ Botinas, Elena; Cabaleiro, Julia; Duran, M. Àngels (2002), p. 115.

amb qui les unissin realitats i sentiments. De fet, un element que podem subratllar en aquestes xarxes de solidaritat són els llaços significatius que s'establien entre elles i que eren la base d'aquestes relacions femenines.

Finalment, cal destacar que l'ajuda sempre té dues cares: la persona que la rep, per una banda, però també la persona que la presta, per l'altra. En aquest sentit, és important assenyalar també que moltes viudes, al seu torn, van actuar com a benefactores de les institucions caritatives i van deixar importants llegats testamentaris per a les dones més necessitades.

8. La defensa dels seus drets

Un dels mals de la viduïtat per a les dones medievals era, segons alertava Christine de Pizan a les seves lectures, haver de fer front als plets i a les demandes per defensar els propis drets.¹ Certament, documentem vídues de totes les classes socials immerses en processos, demandes i reclamacions de dots i d'altres drets que els pertanyien. Així mateix, també són nombroses les intervencions de les vídues mares, ja fossin tutores o no, per defensar els interessos dels seus fills i filles. Per tot plegat no dubtaven a enfrontar-se amb aquells que no respectaven els seus drets, entre els quals es trobaven, principalment, els hereus i els familiars del marit difunt, així com també els tutors dels seus fills i filles, encara infants.

Així les coses, els plets més habituals tenien a veure amb la restitució del dot, que tal com hem vist en un altre capítol,² no sempre era retornat ni puntualment ni en la seva totalitat. El no respecte a la tenuta per part dels familiars del marit, així

¹ LTV, p. 190. Vegeu l'apartat 2.7 de la primera part.

² Vegeu l'apartat 2.5 de la segona part.

com la tutoria dels fills i filles eren una altra font de conflictes. En darrer terme, tampoc no podem obviar la presència de vídues davant dels tribunals per causes que no tenien res a veure amb el seu estat. Lògicament, les vídues, com qualsevol altra persona, podien tenir problemes amb la justícia, tan civil com eclesiàstica. En aquest punt, cal assenyalar que, si bé no sempre eren problemes específics de la viduïtat, es documenta abastament com elles demanaven als tribunals que es tingués en compte la seva condició de vídues. En definitiva, constatem que, en la majoria de casos, les dificultats reals eren sobretot econòmiques. En aquest capítol no farem referència a les qüestions relacionades amb la defensa del dot i dels drets tenentaris, atès que ja n'hem parlat en altres pàgines, sinó que ens centrarem, més aviat, en altres aspectes de caràcter més econòmic i jurídic i, fins i tot, de vegades també emocional, que portaven a les dones davant de jutges i àrbitres.

Les vídues catalanes dels darrers segles medievals coneixien els seus drets i els reclamaven. Cal dir que, malauradament a causa de la pròpia idiosincràsia de la documentació estudiada, en especial pel que fa a les requestes notariales, molt poques vegades podem saber si aconseguien les seves reivindicacions. Tanmateix, es fa palès que tenien la possibilitat de defensar els seus interessos i de fer sentir la seva veu i que així ho feien. Ara bé, abans com ara, els procediments per aconseguir-ho eren costosos i fatigants. Era necessària una constant dedicació per tal d'obtenir una bona resolució dels conflictes i, per això, calia un grau de preparació per fer front a les dificultats legals en què es trobaven les viudes.³ En aquest sentit anaven les recomanacions que feia Isabel de Cabrera a Sança Ximenis de Cabrera, en tant que procuradora seva. Li aconsellava que no es posés en plets, tot i que volia que es fes justícia, perquè *ço que deuen guanyar juristas e diables que la senyora que ho hagués*.⁴

Semblantment, també són constants les referències a les despeses que comportaven els plets, fins al punt que algunes d'elles es donaven per vençudes a causa de la incapacitat de continuar desemborsant uns diners que moltes vegades no tenien. En aquestes circumstàncies, per exemple, es va trobar Magdalena,

³ García Herrero, María del Carmen (2006a), p. 457.

⁴ ACB, Miscel·lània 52, doc. 28. Document publicat per Vinyoles Vidal, Teresa (2003-2004), p. 455-456.

vídua de Pere Marc, senyor d'Eramprunyà. Magdalena s'adreçà al rei Pere III el Cerimoniós amb la demanda que es respectessin les disposicions testamentàries del seu difunt marit en relació a l'herència dels seus fills. Pere Marc havia establert que Pericó, el seu fill primogènit, sord i quasi mut, heretés el castell i el terme d'Eramprunyà, però les ànsies de poder, domini i personalitat de Jaume Marc, germà del difunt Pere Marc, van complicar la situació. La seva intenció era apropiar-se de les possessions del seu nebot Pericó, al·legant la incapacitat d'aquest per fer-se càrrec de la senyoria d'Eramprunyà. Òbviament, Magdalena s'hi oposà judicialment, però les despeses incrementaren exponencialment, de manera que, l'any 1351, la qüestió va acabar en mans d'uns àrbitres escollits per les dues parts, perquè dirimissin en l'afer. Tal com assenyala Dolors Sanahuja, *el final estava cantat. La llei del més fort s'imposà i optaren per incapacitar legalment Pericó i reconèixer els drets de Jaume Marc a Eramprunyà.*⁵

Molts eren els factors que podien complicar un procés judicial, sobretot aquells que impossibilitaven una ràpida resolució. A sobre dels maldecaps que tenia una viuda a l'hora d'acudir davant de la justícia, a més podia haver de contemplar com els jutges assignats als seus casos no es posaven d'acord a l'hora de pronunciar una sentència, de manera que així s'allargava el procés i augmentaven les despeses. Tanmateix, sembla que això no havia de ser excusa, tal com asseguraven els marmessors de Joan de Puig, ja que *absència de jutge no us pot excusar com siats en la ciutat de Barchinona ha molta sàvia persona bastant a vosaltres dar consell.*⁶ Naturalment, també enlentia el procés, el fet que la part contrària no es presentés davant del jutge, perquè es pogués dictar la sentència.⁷ Sens dubte, aquestes eventualitats no eren exclusives de les vídues, però, tanmateix, en el cas de les vídues, la seva incidència podia ser major per la seva condició de dones sense home.

Per resoldre els seus problemes, les vídues, com la resta dels seus contemporanis, acudien tant a la justícia pública, proporcionada per les jurisdiccions ordinàries

⁵ Sanahuja, Dolors (1998), p. 15. La sentència arbitral ha estat publicada per Cantarell Barella, Elena; Comas Via, Mireia; Muntaner Alsina, Carme (2011), p. 49-66.

⁶ AHPB, Joan Eximenis, 29/58, f. 144v.-146v. (1388 desembre 2 – 17).

⁷ AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 63r.-64 r. (1386 setembre 22 – octubre 22).

competents,⁸ com a la privada. En aquest darrer cas, si no s'aconguia resoldre els problemes mitjançant un acord amistós, eren dirimits per àrbitres o amigables componedors, elegits per les dues parts enfrontades, els quals jutjaven d'acord amb els dictats de la seva consciència.⁹

A més de les sentències, tant judicials com arbitrals, hem consultat un bon nombre de requestes notarials, atès que posen de manifest les dificultats legals en què es veien immerses moltes viudes medievals. Cal assenyalar que la presència de vídues en aquesta tipologia documental és considerable, en trobem exemples de totes les classes i condicions: des de la vídua d'un rei fins a la vídua d'un llaurador. Per altra banda, una altra riquesa d'aquest tipus de font –que també trobem en els processos– és que permet sentir les veus dels seus i les seves protagonistes, de forma directa, sense intermediaris, a través d'una llengua viva, una llengua parlada, que els escriptors es preocupaven de posar per escrit.

8.1. Primer, els drets de la vídua

L'opció dotal permetia a la vídua presentar-se com a creditora del seu marit per tal de recuperar el dot i l'esponsalici. Així, sempre que no hagués estat nomenada com a hereva del difunt, podia oposar-se a l'execució de l'embargament dels deutes maritals, si no s'havien tingut en compte les quantitats que se li devien per raó dels drets que ella pogués tenir sobre els béns del difunt. Per tant, a l'hora d'establir l'ordre en què havien de cobrar els creditors, el jutge havia de considerar, en primer lloc, la vídua.

D'aquesta manera és com va actuar Francesca, vídua de Pere Pasqual, la qual es va acollir a l'opció dotal per tal de fer valer els seus drets en detriment de la resta de creditors del seu difunt marit. És per aquesta raó que es va oposar a què la casa

⁸ A més dels tribunals civils i senyorials, hem de tenir en compte els tribunals eclesiàstics. Aquests s'encarregaven d'exercir justícia sobre les persones que estaven sota jurisdicció eclesiàstica, és a dir, tant els crims comesos per un clergue, com aquells que es cometien en contra de les persones i els béns de l'Església. Les causes matrimonials i totes aquelles que possessin en entredit el poder espiritual de l'Església també eren jutjades per la cúria eclesiàstica. Les màximes autoritats d'aquests tribunals eren els oficials i els vicaris generals. Les seves funcions eren decidir l'obertura de causes, rebre els testimonis, emetre cartes citatòries, fer concessions d'exàmens i caucions i, finalment, emetre una sentència definitiva.

⁹ García Herrero, María del Carmen (1995), p. 100.

on havia viscut durant el seu matrimoni fos venuda, tot al·legant que ella era la primera dels creditors, tant per temps com per dret. En el requeriment en què es fa referència a aquest afer s'especificava que el dot de la dita Francesca era superior al valor de la casa, mentre que les quantitats que devia el difunt Pere no superaven les 50 lliures. Finalment, escoltats els arguments de la viuda, aquesta va aconseguir que la casa no fos venuda.¹⁰

Més complicada era la situació que enfrontava Marquesa, vídua del mercader barceloní Joan Aguilar, amb el seu cunyat Francesc Aguilar, que havia estat nomenat hereu del seu germà. Aquest tenia pressa per apropiarse de tot allò que creia que li pertanyia i aquest era el motiu de l'enfrontament entre tots dos. Marquesa, conscient dels seus drets, va preferir arribar a una sèrie d'acords amb el seu cunyat per tal que l'execució de l'herència es fes tenint en compte que ella era la primera creditora *en temps i millor en dret*, per raó del seu dot i esponsalici. Així les coses, la vídua havia de rebre tots els béns mobles que el seu marit li havia deixat en testament, a més de poder gaudir de l'usdefruit de la casa. També se li havien de lliurar una suma de 50 lliures a banda d'una sèrie de censals, les pensions dels quals ascendien a 73 lliures i 8 sous anuals.

Al seu torn, Francesc Aguilar, un cop descomptats els llegats fets a Marquesa, podia procedir a l'execució del testament del seu germà, sempre que respectés els drets de la seva cunyada. Així doncs, podia prendre possessió immediatament d'un hort i dels censals morts que li pertocaven. En els acords entre les dues parts, també es va pactar que fossin lliurats a Francesc Aguilar els llibres de comptes, contractes i altres documents que pertanyessin al difunt, a excepció d'aquells que corresponien als béns entregats a Marquesa. Tanmateix, s'establia la condició que ella pogués tenir accés a la documentació, si en tenia necessitat. Malgrat tot, un conflicte que les dues parts no van aconseguir resoldre de manera amistosa estava en relació amb les joies, que Francesc Aguilar considerava que li pertocaven, a més de certes mercaderies que formaven part de l'herència del difunt Joan Aguilar. És per això que van decidir sotmetre aquesta qüestió a judici de dos àrbitres: Antoni Jaume Çapila, ciutadà de Barcelona, i Pere Vinyes, canonge de la

¹⁰AHPB, Joan Eiximenis, 29/59, f. 100r.-102r. (1394 maig 5 - 1396 abril 29).

seu d'aquesta ciutat, a determinació dels quals les dites parts prometien estar. De fet, els dos cunyats finalment acordaven que, si sorgia qualsevol diferència a l'hora de dur a terme els acords establerts, es comprometien a recórrer a aquests dos àrbitres, perquè fossin ells els qui dirimissin en l'assumpte.¹¹

8.2. Problemes heretats del marit

La casuística dels problemes heretats del marit podia ser molt variada, ja que fàcilment la viuda es podia veure immersa en problemes econòmics, polítics, legals... Així, en determinades circumstàncies, ser la vídua de segons quins homes feia augmentar, encara més, les dificultats que de per si ja comportava la condició de vídua. Tractarem aquí només quatre exemples en què unes vídues van heretar problemàtiques originades per diverses causes. Però, de fet, al llarg de tota la investigació hem documentat més d'un cas en què les vídues patien, desgraciadament, les conseqüències dels actes que havien comès els seus marits. Aquí només ens limitem a fer una selecció d'exemples que no han estat recollits anteriorment.

En primer lloc, farem referència al cas d'Antònia, vídua de Jaume Joan. Els problemes d'aquesta vídua amb la justícia tenien el seu origen en la mala gestió que va fer el seu marit de la tutoria dels fills del mercader Miquel Gallart. És per aquesta raó que Gabriel Marcó va incoar un procés en contra d'ella, a la qual acusava d'haver-se apropiat de les propietats dels infants indegudament. Com que Jaume Joan s'havia apoderat d'aquests béns, aquests havien estat inclosos en l'inventari que havia realitzat la vídua després de la mort del seu marit. De fet, cal assenyalar que aquesta és tota la informació que disposem, atès que en la documentació del procés només es conserva la citació que es va fer arribar a Antònia.¹²

¹¹ AHPB, Lluís Jorba Major, 238/15, document solt (1488 desembre 31).

¹² ACA, Cancelleria, processos en quart, 1481 (1481 agost 5-23).

El segon exemple té com a protagonista una viuda que va ser víctima dels enfrontaments polítics del seu marit. Sibil·la de Montcada, filla d'Ot de Montcada i de Teresa de Montcada, va perdre el seu marit, Joan d'Arborea, arran del seu enfrontament contra el seu germà, el jutge Marià IV d'Arborea. El marit va morir empresonat, juntament amb el seu fill Pere, vers l'any 1375, després de més de vint-i-cinc anys de captiveri. Com a conseqüència d'aquestes lluites internes, Sibil·la no va poder conservar les seves propietats i es va veure desposseïda del dot i l'esponsalici. Això va comportar una difícil situació econòmica per a la vídua que no disposava dels mitjans suficients per sobreviure. La reina Sibil·la de Fortià va intervenir en l'afer, raó per la qual, l'any 1386, es va dirigir a Elionor, filla del jutge d'Arborea, per tal que consentís de retornar a Sibil·la de Montcada tot allò que li pertocava, de manera que es pogués refer financerament.¹³

Dins de l'àmbit dels dels problemes heretats del marit, cal incloure també aquells que pertocaven a la vídua per haver-se de fer càrrec dels deutes del marit difunt que, val a dir, eren la majoria dels casos. Semblantment, algunes havien de retornar diners als clients del marit per feines ja cobrades i que no s'havien acabat, a causa de la seva defunció. Aquest és el cas de Maria, vídua del notari Bartomeu Gomar, que va haver de pagar a Galceran Sestrada, antic batlle de Barcelona, la quantitat de 22 sous,¹⁴ quantitat que aquest havia bestret al difunt marit de Maria per a la realització d'unes escriptures. Tanmateix, la mort va arribar al dit Bartomeu sense haver acabat la feina, raó per la qual l'antic batlle reclamava a la vídua del notari que li retornés els diners que havia avançat. Maria, doncs, no va tenir més remei que fer front al pagament de la suma que se li exigia.

D'altres vídues, per contra, reclamaven salaris o altres diners que es devien al difunt marit. A finals de l'any 1399 Caterina, vídua de Martí Ferrer, i casada en segones núpcies amb Antoni d'Oriola, va haver d'enfrontar-se al veguer i a la resta d'oficials de la seva cort com a hereva del seu difunt marit. La vídua reclamava que se li paguessin les quantitats que es devien al seu primer marit per a la provisió del lleó del rei, del qual tenia la custòdia. Caterina aconseguí una

¹³ ACA, Cancelleria, reg. 1590, f. 150v.-151r. (1386 octubre 10). Document citat per Bóscolo, Alberto (1971), p. 145.

¹⁴ AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 43v.-44v. (1385 novembre 10).

sentència favorable que reconeixia el deute que els oficials reials tenien amb ella, tot i que, a parer seu, no era suficientment satisfactòria, atès que no se li pagaven les quantitats que exigia. És per això que decidí tirar endavant una apel·lació de la sentència que el jutge corresponent acceptà.¹⁵

En definitiva, amb aquesta selecció d'exemples hem volgut fer palès que moltes viudes arrossegaven tot un seguit de problemes que havien contret llurs marits estant en vida. Un cop morts, eren elles les que havien d'enfrontar-se als conflictes que aquests poguessin generar, ja fos com a responsables subsidiàries, en tant que hereves universals, marmessores o tutores de llurs fills i filles, ja fos perquè hi tinguessin dret com a tenutàries. Molts d'aquests problemes, per altra banda, podien persistir si la dona es tornava a casar, de manera que sovint trobem aquestes dones juntament amb els seus nous marits o bé, fins i tot, representades per aquests, intervenint en diverses causes. Finalment, cal tenir en compte que en la majoria de casos, l'estabilitat econòmica i, per tant, la qualitat de vida d'aquestes vídues depenia directament de la bona resolució dels conflictes.

8.3. Problemes econòmics

En l'apartat anterior, hem esmentat a dues vídues que tenien problemes econòmics per culpa de les decisions del marit. Tanmateix, n'hi havia d'altres que patien dificultats financeres com a conseqüència de les seves pròpies activitats. En els exemples que presentem a continuació es fa palès que els problemes econòmics no afectaven a totes les vídues per igual, ja que el punt de partida no era el mateix per a totes. Així, el fet que Guillem Morató, hostaler de l'hostal del Bou de Barcelona, no hagués pagat les dues lliures de les nou que devia del lloguer d'aquest establiment causava un gran dany a la vídua Francina Morella. Aquesta li havia reclamat en diverses ocasions la quantitat deguda, però l'hostaler havia fet cas omís dels seus requeriments. En la requesta notarial del 13 d'agost de 1489, Francina es presentava com a *misserrima* viuda per culpa del retard en el

¹⁵ AHPB, Joan Eiximenis, 29/59, f. 123r.-127v. (1399 novembre 21-22).

pagament.¹⁶ Probablement, en el cas de Francina Morella el fet d'autodeclarar-se d'aquesta manera era un reflex de la realitat, però en d'altres casos l'ús d'expressions semblants era més aviat una estratègia o un recurs retòric utilitzat davant dels tribunals.¹⁷

Una altra que lluitava per recuperar els seus diners era Elicsén, vídua de Bernat d'Olivera, la qual es va veure involucrada en un espiral de problemes a causa de la venda fraudulenta d'una casa.¹⁸ Elicsén va comprar la casa en qüestió a Bernat Gassull que actuà en la transacció com a procurador de Sança, muller d'Antoni Colomer. Un cop formalitzada la compra, la vídua es trobà amb la demanda de Pere Forest, mestre de draps de senyal, el qual assegurava que la casa li pertanyia. Elicsén va intentar que Sança intervingués en el procés en què se l'obligava a retornar la casa que Pere Forest reclamava com a pròpia. Sança, però, s'excusava dient que ella no podia fer-se càrrec de la venda d'una casa que no era seva. Davant d'aquesta resposta, el següent pas per a Elicsén fou demanar explicacions a Bernat Gassull, per tal que reconegués que havia fet la venda en nom de la dita Sança i que, per tant, la casa pertanyia a Elicsén. La resposta de Bernat Gassull, amb tot, no fou gaire més esperançadora que la de Sança, ja que es limità a dir que ell no estava obligat a intervenir en el procés.

Així doncs, finalment es dictà la sentència en contra de la dita Elicsén, de manera que el darrer recurs que tenia la vídua per defensar la propietat era apel·lar el dictamen del jutge. És per aquesta raó que Elicsén demanà a Sança que apel·lés la dita sentència, però la seva resposta clarament indicava la seva voluntat de concloure l'afer i, per tant, desentendre's dels problemes d'Elicsén, dient que Bernat Gassull en cap cas hagués pogut vendre la dita casa, perquè es tractava d'un bé hereditari. Com sempre, el final dels conflictes ens queda per resoldre i només l'atzar ens permetrà trobar un altre fil que ens permeti conèixer quina va ser la sort d'Elicsén. De totes maneres, ens podem imaginar la situació desesperada en què es devia trobar aquesta vídua. Havia dedicat diners i temps a

¹⁶ AHPB, Lluís Jorba Major, 238/15, document solt (1489 agost 13).

¹⁷ Susan McDonough ha tractat sobre aquesta qüestió a McDonough, Susan (2008).

¹⁸ AHPB, Joan Eiximenis, 29/59, f. 93v.-95v. (1392 juny 12-27); AHPB, Joan Eiximenis, 29/59, f. 95v.-97r. (1392 juliol 3-5); AHPB, Joan Eiximenis, 29/59, f. 92r.-93v. (1392 desembre 31-1393 gener 4).

defensar els seus interessos; havia intentat escurar totes les possibilitats per presentar-se com a víctima d'una estafa i no pas com a culpable. Però, malgrat tot, finalment fou condemnada a retornar la casa i, encara pitjor, amb la incertesa sobre si recuperaria mai els diners que hi havia invertit.

Diferent era el cas de les vídues que actuaven com a prestamistes, les quals acudien a la justícia per recuperar els diners invertits en censos, violaris, préstecs usuraris o comandes. L'objectiu era aconseguir que s'embarguessin els béns de la persona endeutada, de manera que amb la venda dels seus béns es podia pagar al conjunt dels creditors. En aquestes circumstàncies era un jutge qui establí l'ordre en què cobrarien els creditors, així com també les quantitats que percebrien. Recordem, tanmateix, que el jutge havia de tenir en compte si, d'entre els creditors, hi havia la vídua o la muller de l'endeutat, que podia fer valer l'opció dotal.

Un exemple clar és, en aquest sentit, el de Pere Naspler, teixidor de draps de llana de Barcelona, que tenia una llarga llista de creditors, un total d'onze, entre els quals constatem la presència de dues vídues, a les quals ja hem fet referència anteriorment.¹⁹ Es tracta, per una banda, de Blanca, vídua de Galceran de Castellbisbal, donzell, que demanava 30 sous per un violari venut el 18 de març de 1383, més 20 sous per les despeses i interessos ocasionats. Per altra banda, Cília, vídua de Bernat de Puiggenescós, jurisperit de Barcelona, exigia el pagament del preu d'un violari de 10,5 lliures. Cília havia venut un violari el 9 de gener del mateix any a Francesc Bris, el qual aportava com a fidejussor l'esmentat Pere Naspler. Cília s'havia assabentat que Pere Naspler s'havia venut els béns i, per això, demanava poder participar del preu de la venda de la casa que havia estat del teixidor. En el moment en què es dictà la sentència contra Pere Naspler, feia més de dotze anys que Cília era vídua. Pel testament del seu marit, sabem que, fou nomenada marmessora i usufructuària de tots els béns del difunt, amb la condició que visqués casta i que no es tornés a casar, ni reclamés el dot ni l'esponsalici.

¹⁹AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 89r.-94r. (1384 setembre 12-desembre 30). Vegeu l'apartat 6.3.

Bernat de Puiggenescós també la designà com a tutora, juntament amb la seva sogra, dels seus fills Jaumet i Isabel.²⁰

Així les coses, la sentència dictada per Berenguer Miró atribuï a les dues vídues les quantitats que demanaven. Blanca rebria 10 lliures i 10 sous pel preu del violari, 25 sous per la pensió deguda fins al moment i, a més, 20 sous per compensar les despeses causades. Cília, rebria les 10 lliures i 10 sous del preu del violari.

Finalment, volem destacar d'entre els noms de la llista de creditors de Pere Naspler el de Gràcia Fontes. Aquesta, filla del notari saragossà Mateu de Fontes, havia contret matrimoni amb Pere Naspler sense saber que ja estava casat. Gràcia havia aconseguit l'anul·lació del matrimoni davant d'un tribunal eclesiàstic, però Pere Naspler no li havia retornat el dot de 50 lliures que havia aportat i per això l'hi reclamava. La sentència també li donà la raó, però la relegà a un dels darrers llocs de la llista d'ordre de pagament als creditors.

8.4. Problemes amb la justícia

No podríem acabar aquest capítol, en què hem volgut evidenciar les raons per les quals algunes vídues es veien obligades a acudir davant de la justícia per tal de denunciar les injustícies, misèries i violències a què es trobaven sotmeses, sense fer referència als problemes que van tenir amb les institucions judicials. Certament, en alguns casos l'origen d'aquests problemes es devia a comportaments sospitosos o delictius de les mateixes vídues, però, en d'altres, les vídues van convertir-se en víctimes de males praxis per part d'alguns oficials judicials.

Volem iniciar aquest conjunt d'exemples amb el de Sibil·la, vídua d'Andreu Cerdà.²¹ Ens imaginem aquesta vídua com una dona forta, segura de si mateixa,

²⁰ AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/32, f. 37r.-39r. (1372 febrer 4). Vegeu la taula de testaments d'homes casats.

²¹ AHPB, Joan Eiximenis, 29/58, f. 70r.-72r. (1387 abril 1-24).

que no dubtà d'enfrontar-se amb el veguer Bernat de Tous per defensar els seus fills de les acusacions de practicar l'alcauoteria i de tenir prostitutes a casa. El veguer era el funcionari reial encarregat d'un territori, en aquest cas es tracta del veguer de Barcelona, les principals funcions del qual eren l'observança de les constitucions de pau i treva, l'exercici de les causes criminals, la conservació de les regalies i la representació del monarca. Així doncs, competia a Bernat de Tous, resoldre aquest cas d'ordre públic.

El veguer es va presentar un vespre a casa de la dita Sibil·la amb gran violència. Hi va haver un intercanvi d'injúries entre tots dos, Sibil·la recollia en el seu requeriment els insults que li va proferir el veguer: *vella, mardosa, bagassa*. La vídua acusava el veguer d'haver-la pegat fortament al pit amb un mandret i, a causa, d'això li havia sortit un blau al pit que se li havia inflat. Sembla ser que el veguer havia intentat endur-se-la presa, encara que finalment només li va confiscar una sèrie de béns valorats en més de 30 lliures, segons la pròpia Sibil·la, i va ordenar que dos saigs custodiessin la casa. Sibil·la sentia que els seus drets havien estat vulnerats, ja que el veguer havia actuat en contra dels béns que ella posseïa per raó del seu dot i esponsalici, però també com a usufructuària dels béns del seu difunt marit. És per aquesta raó que Sibil·la reclamava al veguer dues-centes lliures pels insults i els cops proferits amb tanta violència per part del veguer i també pels béns confiscats.

En la seva resposta, Bernat de Tous assegurava que havia entrat a casa de Francesc i Jaumet Cerdà, fills de la dita Sibil·la, perquè havien estat denunciats de tenir en la dita casa dues prostitutes, perquè hi tenien un prostíbul i hi exercien l'alcauoteria. No cal dir que l'exercici de l'alcauoteria fora dels barris i carrers assenyalats era il·legal i els bordells particulars eren perseguits i castigats amb penes pecuniàries, físiques o l'exili. No obstant, les ordinacions i els pregons per evitar que les prostitutes exercissin fora dels bordells instituïts es repetien, fet que ens indica que les autoritats no sempre aconseguien que es practiqués en els llocs indicats i una mostra més d'això pot ser aquest requeriment.

L'argument del veguer es basava en el fet que la casa no era propietat de Sibil·la, sinó dels seus fills, i aportava com a prova que els qui pagaven les taxes per

aquella casa eren els seus fills i no pas ella. En quant als béns requisats –sembla ser que es tractava d'armes–, Bernat de Tous assegurava que tampoc pertanyien a la vídua, perquè no eren apropiats per a dones.

Uns dies més tard, Sibil·la va presentar la seva resposta a l'escrivania del notari Joan Eiximenis, en la qual afirmava que es tractava de casa seva i dels seus béns, i reiterava que els posseïa per raó del seu dot, a més de ser-ne l'usufructuària. Per altra banda, es defensava de l'acusació de tenir prostitutes a casa seva dient que ella mai ho consentiria, ja que es considerava persona de bona fama. No sabem com va acabar aquest afer entre aquesta vídua i el veguer, tan sols tenim la darrera resposta que consta en el requeriment, en la qual Bernat de Tous insistia en la seva versió dels fets i mantenia l'acusació contra els fills de la dita Sibil·la.

Fos quina fos la resolució d'aquesta història, és ben cert que tant Sibil·la com el veguer mostraren fermesa a l'hora de defensar les seves postures. Sibil·la, com a mare, protegí els seus fills de les acusacions, certes o no, que versaven sobre ells, es va barallar amb el veguer i, fins i tot, va rebre els seus cops per tal d'ajudar-los a escapar; com a vídua, s'emparava en la seva condició de vídua tenentària i d'usufructuària dels béns del marit, per defensar-se de la intromissió del veguer a casa seva i de la confiscació dels seus béns. El veguer, per contra, exercí a la perfecció el seu càrrec i, com a garant de la pau i de la seguretat, intentà acabar amb un dels possibles casos de l'exercici de la prostitució fora dels espais pertinents.

El darrer exemple suara presentat posa de manifest la desconfiança envers la justícia, una justícia lenta i costosa. Així ho assegurava la protagonista de la història següent, anomenada Eulàlia, que, en un requeriment adreçat a la cúria eclesiàstica, afirmava que s'havia gastat més de vint mil sous en el procés judicial i que ho podia demostrar.²²

El marit d'Eulàlia, el mercader Arnau d'Angle, havia estat assassinat pel clergue Pere Galceran, tal com ho confirmava la sentència que el condemnava a presó perpètua. L'assassí havia estat jutjat per un tribunal eclesiàstic, tal com pertocava

²²AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 139r.-140v. (1357 desembre 11).

a qualsevol membre de l'Església; les penes també eren executades per oficials eclesiàstics. I això era el que incomodava a la vídua, ja que temia que el clergue pogués escapar. Eulàlia presentà un primer requeriment el dia 9 de desembre de 1357 perquè posessin una cadena de ferro al coll al condemnat perquè temia que pogués fugir.²³ Els temors de la vídua no eren infundants, perquè *los amichs del dit Pere Galseran se vanan e van dient publicament que-l dit Pere Galseran de la dita mort que feta ha ne d'altres que-n faga no pedran justícia, pus que ha corona.*²⁴ És per això que Eulàlia reclamava a tort i a dret que s'apliqués la pena a la qual l'assassí del seu marit havia estat condemnat. Al seu entendre, no ho tenia tan fàcil, ja que estava convençuda que tant el bisbe de Barcelona com els seus oficials permetrien la fugida de Pere Galceran, el qual acabaria sortint de la presó *de nit secretament e amagada axí com a lech sens corona.*²⁵

Eulàlia, desesperada, continuava fent sentir la seva veu amb altres requeriments, demanant que es fes justícia. Què més injust per a ella que veure l'assassí del seu marit fora de la presó! Insistia en el fet que el clergue fos tingut amb grillons ben forts i amb una cadena perquè no pogués fugir. I és que Eulàlia no confiava en la justícia eclesiàstica, perquè temia que el bisbe de Barcelona permetria la fugida del clergue o li mitigaria la pena. Així doncs, sol·licità que Pere Galceran fos portat a la presó del rei, però reclamava igualment mesures perquè durant el trasllat no es produís la fugida: demanava que es fes de dia i pels llocs acostumats.²⁶ Malauradament, en aquest cas tampoc coneixem com va acabar la història, però confiem que el desenllaç del conflicte fos almenys d'acord amb la voluntat de la vídua i, finalment, es fes justícia.

En el darrer exemple que presentem també es posava en entredit la justícia eclesiàstica. La seva protagonista és Sibil·la, vídua de Romeu Durfort.²⁷ Tant aquest cas com l'anterior van succeir amb poc temps de diferència i les queixes tenien el mateix destinatari: Francesc Morató, oficial del bisbe de Barcelona.

²³AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 138v.-139r. (1357 desembre 9).

²⁴AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 139r.-140v. (1357 desembre 11).

²⁵AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 139r.-140v. (1357 desembre 11).

²⁶AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 145v.-146v.(1358 gener 16); AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 147r.-147v. (1358 gener 16).

²⁷AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 186v.-187v. (1358 maig 17-18); AHPB, Francesc de Ladernosa, 23/35, f. 188r.-190r. (1358 maig 18).

Disposem només de dos requeriments sobre aquest afer que malauradament ens donen poca informació sobre allò que realment va succeir. El prior de Montserrat acusava a Sibil·la, tutora del seu nét Guillemó Durfort, així com el seu fill Asbert i alguns homes més del terme del castell de Collbató, d'haver comès violència i actes de rapinya contra els béns de l'Església i els seus homes. Guillemó Durfort era senyor de Collbató, fet que ens fa suposar que l'enfrontament entre els Durfort i el prior de Montserrat podria molt bé respondre a una lluita entre senyors laics i eclesiàstics. Davant d'aquestes imputacions, Francesc Morató inicià un procés contra aquestes persones. Asbert Durfort, que actuava com a procurador de la seva mare, acusava l'oficial del bisbe de no haver permès que intervinguessin en el procés, de manera que no s'havien pogut ni defensar.

En definitiva, podem destacar a través d'aquests dos darrers exemples la patent desconfiança envers la cúria eclesiàstica, causada per la parcialitat dels seus tribunals i la poca transparència amb què es duïen a terme els processos. És cert que el paper que juguen les dues vídues en sengles causes són totalment diferents, Eulàlia és la víctima i Sibil·la és la part condemnada, però tant una com l'altra reclamaven que s'exercís la justícia de forma recta i d'acord amb la llei.

8.5. Conclusions

Hem volgut conèixer quines eren les causes que feien que les vídues es veiessin obligades a emprendre el camí dels requeriments i el camí de la justícia, més enllà de les qüestions relacionades amb la defensa del dot i l'esponsalici o amb la tutoria dels fills i filles. És veritat que, d'entre els casos documentats, n'hi ha sobre qüestions ben senzilles, com pot ser la reclamació del pagament del lloguer d'una casa, però també és cert que n'hi ha que sobrepassen l'excepcionalitat, com per exemple el d'una vídua que lluitava perquè l'assassí del seu marit no fos alliberat. En definitiva, les vídues també es veïen obligades per altres circumstàncies a fer valer els seus drets com a dones, com a hereves, com a propietàries... Tanmateix, en les seves reclamacions constatem generalment

l'apel·lació a la seva condició de vídua i sovint es fa esment al seu estat de *miserable persona*.

La selecció de documents presentats posa de manifest que en la majoria de casos el rerafons de les seves dificultats era principalment monetari. No és d'estranyar que les vídues esgotessin totes les vies possibles per equilibrar la seva situació econòmica, ja que la majoria estaven a mercè del seu dot que, insistim, no sempre era recuperat en la seva totalitat i, per tant, necessitaven poder disposar de tots els mitjans que tinguessin a l'abast. En aquestes circumstàncies, era fonamental que el jutge tingués en compte l'opció dotal de la vídua per tal que fossin observats els seus drets com a la primera creditora del seu marit.

Podem pensar, davant de la considerable presència de vídues en la documentació judicial, que no sempre eren respectats els seus drets. Probablement, aquesta és una conseqüència més de la patent vulnerabilitat a la qual estaven sotmeses les vídues, tal com hem evidenciat en altres capítols d'aquesta recerca. El fet que en més d'una ocasió es tractés de dones soles o dones sense homes donava peu als hereus i familiars del marit a aprofitar-se de la seva situació en benefici propi. Però, no eren els únics que s'aprofitaven de la seva indefensió, ja que, fins i tot, els oficials judicials actuaven de manera irregular en determinades ocasions.